

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden

Ridder, J.M. den

Citation

Ridder, J. M. den. (2014, November 12). *Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/29715>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/29715>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/29715> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Ridder, Jozefina Maria (Josje) den

Title: Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden

Issue Date: 2014-11-12

4 Verdeeldheid tussen partijen¹

In het vorige hoofdstuk bekeken we in hoeverre partijen *intern* eensgezind zijn. Hier kijken we naar de mate van verdeeldheid² of eensgezindheid *tussen* partijen om te zien in hoeverre partijleden bijdragen aan de democratische voorwaarde van betekenisvolle competitie tussen partijen. Inzicht in de mate en aard van verschillen tussen leden van diverse partijen is daarnaast relevant om inzicht te krijgen in de aard van hedendaagse partijen en de mogelijkheden tot samenwerking tussen die partijen.

In paragraaf 4.1 zullen we laten zien dat partijen en hun leden enerzijds geacht worden er uiteenlopende standpunten op te houden, maar dat er in het maatschappelijk debat en de literatuur discussie is over de vraag in hoeverre dat het geval is. In het empirische deel van dit hoofdstuk gaan we na in hoeverre de opvattingen van Nederlandse partijleden van elkaar verschillen en wat de aard is van de gevonden verschillen en overeenkomsten. Welke partijen lijken al dan niet op elkaar en ten aanzien van welke vraagstukken? In paragraaf 4.2 beantwoorden we deze vragen voor de zeven ledenpartijen die in deze studie centraal staan op basis van het partijledenonderzoek van 2008. Omdat de veronderstelling niet alleen is dat verschillen tussen partijleden klein zijn, maar ook dat die verschillen kleiner worden, kijken we in paragraaf 4.3 voor de vier partijen waarvan we gegevens hebben sinds 1986 hoe de verschillen tussen deze partijen zich hebben ontwikkeld. We sluiten het empirische deel af (in paragraaf 4.4) met de percepties van partijleden: in hoeverre zien zij verschillen? Voelen zij nabijheid tot partijen waarmee in meer objectieve zin inhoudelijke verwantschap is geconstateerd?

4.1 Leveren leden een bijdrage aan inhoudelijke partijcompetitie?

Door lid te zijn, in hun omgeving over politiek te praten en binnen of namens partijen actief te zijn, kunnen partijleden hun partij helpen kiezers en de overheid met elkaar te verbinden. Eén van de manieren waarop partijen die verbinding

---

1 Delen van dit hoofdstuk zijn – in goeddeels andere vorm – eerder gepresenteerd in een paper over verdeeldheid tussen partijen voor het Politicologenetmaal en het congres van de *International Sociological Association* (Den Ridder et al. 2010b).

2 Het gaat hier om verdeeldheid in de betekenis van inhoudelijke verschillen tussen partijen. Er is sprake van verdeeldheid tussen partijen als partijen van mening verschillen.

maken, is het zorgen voor betekenisvolle competitie, opdat kiezers wat te kiezen hebben. Diverse auteurs benadrukken het belang van verschillen tussen partijen en zien competitie als het essentiële kenmerk van een democratie (o.a. Dahl 1971: 8; Mouffe 2005: 36; 46, Dolezal et al. 2014).³ In Nederland als land van minderheden toont het politieke en electorale bestel de gehechtheid aan “partijpolitieke pluriformiteit” en komt een “veelkleurig partijpolitiek landschap” tot uitdrukking in een systeem van proportionele representatie dat zelfs in de grondwet is verankerd (Elzinga 2004: 18; zie ook Van der Kolk en Aarts 2011: 267).

Eén van de voorwaarden voor competitie tussen partijen is dat “social constituencies of political parties in constitutional democracies have *distinctive preferences* and successfully feed the process of policy formation with these preferences” (Schmidt 2002: 168, cursief in origineel). Als stabiele achterban van hun partij zorgen leden die uiteenlopende opvattingen hebben ervoor dat door lid te zijn, maar ook door invloed uit te oefenen op de koers en kandidaten, hun partij inhoudelijk verschilt van andere partijen. Dat beeld van partijleden met uiteenlopende inhoudelijke profielen sluit aan bij althans een deel van de literatuur over ledenpartijen. Veel auteurs definiëren partijen als coalities van mensen met dezelfde opvattingen en impliceren daarmee dat de opvattingen van de ene coalitie verschilt van die van de andere. Partijen zijn “by definition rival political associations. (...) They represent a particular part of the political community” (Rosenblum 2008: 106; 108). Partijen die georganiseerd zijn rond een bepaald principe, worden geacht leden aan zich te binden die dit principe ondersteunen en andere principes hebben dan leden van andere partijen. Mensen sluiten zich aan bij een politieke partij, omdat ze zich aangesproken voelen door de ideologie, beginselen of levensbeschouwing en die willen ondersteunen. In een pluralistische democratie is de verwachting kortom, dat leden van diverse partijen uiteenlopende inhoudelijke voorkeuren hebben en die kenbaar maken, waarmee partijen inhoudelijk van elkaar verschillen.

In de literatuur en het maatschappelijk debat wordt echter de vraag gesteld of partijleden er daadwerkelijk uiteenlopende standpunten op na houden. De indruk bestaat dat partijleden van diverse partijen inhoudelijk weinig van elkaar verschillen en de invloed van leden op hun partij daarom eerder een obstakel zou zijn voor betekenisvolle competitie tussen partijen. Hieronder zullen we de kritiek die in het Nederlandse maatschappelijke en politieke debat wordt geuit schetsen. Daarna kijken we hoe deze kritiek aansluit bij bredere discussies over het functioneren van ledenpartijen.

---

3 Overigens is er ook een ander perspectief op democratie mogelijk. Rosenblum (2008:25 e.v.) bijvoorbeeld, beschrijft hoe sinds het ontstaan van politieke partijen de kritiek is dat ze zorgen voor te véél verschillen. Men ziet partijen als een bedreiging voor de eenheid van de politieke orde of vindt dat ze door verdeeldheid te organiseren de verschillen in de maatschappij onnodig (en met verkeerde bedoelingen) vergroten.

4.1.1 Nederland één-partijstaat en de links-liberale consensus

De discussie over het gebrek aan inhoudelijke verschillen tussen partijen en hun leden werd in februari 1990 prominent op de kaart gezet door de historicus Oerlemans. In een bijdrage aan *NRC Handelsblad* stelt Oerlemans dat er reden is “voor grote bezorgdheid over het democratische gehalte van de machtsvorming en de machtsuitoefening in Nederland.” De politiek, stelt hij, “lijkt zich meer dan ooit te hebben ontwikkeld tot een min of meer gesloten circuit van partijleden”. Oerlemans gebruikt niet per ongeluk de term ‘gesloten circuit’. In zijn optiek zijn de verschillen tussen partijen verdwenen: “Nu zou men kunnen tegenwerpen, dat er toch nauwelijks gesproken kan worden van een gesloten circuit omdat het om een meerpartijstelsel gaat met een redelijke onderlinge concurrentie tussen de partijen. Oppervlakkig gezien moge dat waar zijn, maar men vergeet dan dat de ideologische verschillen tussen de grote partijen inmiddels zo gering zijn geworden dat zij nauwelijks veel meer zijn dan ondergeschikte varianten van dezelfde attitude. (...) Het gevolg is dat wij (...) in feite te maken hebben met een eenpartijstelsel.” Oerlemans vindt deze ontwikkeling een gevaar voor de representatieve democratie: het politieke gewicht van de kiezers “is zo gering omdat zij ten gevolge van de ideologische vervaging in feite slechts één allesbeheersende partij tegenover zich vinden”.

Oerlemans constateert niet alleen een gebrek aan verschillen tussen partijen en hun leden. Hij bestrijdt tevens dat partijleden worden gedreven door inhoudelijke motieven en stelt dat eigenbelang de belangrijkste motivatie is om politiek actief te worden. De combinatie van een gebrek aan inhoudelijke verschillen en gerichtheid op de eigen belangen zorgt voor “een zekere oligarchisering van politieke macht” waarin (actieve) partijleden op basis van eigenbelang openbare functies verdelen.

De beschouwing van Oerlemans is, in de woorden van De Rooy (2005: 198), het startschot van een “vervalvertoog”, een debat over de teloorgang van de politiek (zie ook Koole 2006: 4). Na publicatie van zijn stuk volgt “een heftig en maanden durend debat over de parlementaire democratie, waarin uitzonderlijk veel denkers en politici zich mengen” (*NRC Handelsblad*, 2 april 2011). En hoewel er zeker kritiek is op zijn stelling,⁴ blijft het idee van ‘één-partijstaat Nederland’ terugkomen in het Nederlandse publieke debat. Al gebeurt dat soms in iets andere bewoordingen en omschrijvingen. Zo duidt Pim Fortuyn (zie o.a. Fortuyn 1999; 2002) ongeveer tien jaar later het in zijn ogen gesloten politieke circuit in Nederland aan met de term “linkse kerk”. Fortuyn doelt daarmee op “de voorgedij die de progressieve culturele elite uitoefen[t] op het politieke debat” en waarbij ze “ongewenste opvattingen buiten de orde” plaatst (Wansink 2004: 342).⁵ Die ongewenste opvattingen waarop

4 Er is kritiek op het ontbreken van definities en empirisch bewijs in het betoog (Van Schendelen 1992), het selectief aanhalen van historische voorbeelden en een merkwaardige tevredenheid met de malaise (De Rooy en Te Velde 2005: 200). Daarnaast is er kritiek op het idee dat partijen een ideologie hebben die door de tijd heen gelijk blijft en een gesloten geheel is (De Rooy 2005: 278) en verwijt men Oerlemans een al te sterk terugverlangen naar een geïdealiseerd verleden (Koole 1992: 336).

5 Wie Fortuyn tot de “linkse kerk” rekent, verschilt per publicatie, maar bijna altijd heeft hij het over de PvdA en linkse media zoals *de Volkskrant* (zie o.a. Fortuyn 1999; 2000a). Daarnaast noemt hij

een taboe rust, betreffen volgens Fortuyn met name kritiek op de verzorgingsstaat en de multiculturele samenleving (Fortuyn 2002: 106; 162). In een interview met *de Volkskrant* (Poorthuis en Wansink 2002) op 9 februari 2002 stelt Fortuyn dat onder Paars een gesloten regentencultuur is ontstaan, waarbij problemen worden ontkend en men elkaar aan baantjes helpt.⁶ “Een grote groep mensen in Nederland zegt: CDA, PvdA of VVD, het is allemaal één pot nat. Zij maken deel uit van een elite waarvan mensen intuïtief of intellectueel zien dat die opengebroken moet worden”.

Vergelijkbare kritiek als die van Fortuyn zien we bij Martin Bosma van de PVV. Bosma duidt het gebrek aan meningsverschillen tussen partijen en hun leden aan met de term “links-liberale consensus”. Hij stelt dat de door Dahl geformuleerde voorwaarde van inhoudelijke pluriformiteit tussen partijen in Nederland niet opgaat, zeker niet ten aanzien van “het multiculturele project” (Bosma 2010a: 88-113). In plaats daarvan is er sprake van “eenheidsworst van links-liberalisme verdeeld over zes partijen” (Bosma 2010a: 20). Over zijn eigen PVV schrijft hij dat die zich nadrukkelijk anders wil opstellen en “niet de links-liberale consensus” als uitgangspunt wil nemen (Bosma 2010a: 36). Naar aanleiding van Oerlemans’ dood schrijft Bosma (2011): “Mijn partij is opnieuw een van de weinige uitdagers van de consensus. Zonder ons was ‘een-partijstaat Nederland’ weer compleet geweest”.

4.1.2 Verschillen tussen partijen en hun leden

In het Nederlandse maatschappelijke en politieke debat is er dus al geruime tijd ruimte voor de vraag in hoeverre de opvattingen van partijen en hun leden van elkaar verschillen. Het zijn echter niet alleen “populisten”, in de woorden van Wansink (2004: 262), die partijen voorstellen als “één-pot-nat van baantjesjagers”. Ook in de internationale en nationale wetenschappelijke literatuur is debat over deze vraag. Ook daar bestaat het beeld – en misschien de verwachting – dat partijen inhoudelijk (steeds meer) op elkaar lijken en dat er geen betekenisvolle verschillen tussen partijen en hun leden zijn (zie o.a. Katz en Mair 1995: 13; ROB 1998, 2009). Dat beeld roept bezorgdheid op over “verkiezingen zonder echte keuzes” (Andeweg en Thomassen 2011b: 15).

Het idee dat ideologische en inhoudelijke tegenstellingen verdwijnen en partijen convergeren is allesbehalve nieuw. Al in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw wordt geschreven over het “einde van de ideologie” (Bell 1960). Als gevolg van modernisering en de brede acceptatie van de liberale democratie zijn de grootste tegenstellingen tussen partijen verdwenen. Vanwege de openheid van de wereldwijde politieke economie en de toegenomen complexiteit van het bestuur, is er daarnaast voor partijen slechts beperkte ruimte om eigen keuzes te maken

---

GroenLinks (Fortuyn 2000b; Fortuyn 2002: 131) en D66 (Fortuyn 2000b; Fortuyn 2002: 160). De partijen die hij niet direct tot de “linkse kerk” rekent, verwijt hij te nauw te hebben samengewerkt met partijen die daar wel deel van uitmaken (de VVD tijdens de Paarse kabinetten, zie Fortuyn 2002: 183), ofwel een te bleke oppositie te voeren (het CDA, zie Fortuyn 2002: 158).

6 Fortuyn maakt net als Oerlemans een koppeling tussen gelijkgezindheid en eigenbelang.

(Bell 1960; Lipset 1960: 403-417; Mair 1997: 131-132, 2001: 559). Daardoor is sprake van “the waning of the ideological and/or policy distinctiveness of the parties and (...) the emergence of a growing policy consensus” (Katz en Mair 1995: 13). De vraag is of en hoe deze vermeende ideologische convergentie terug te zien is in het ledenbestand van politieke partijen.

Op basis van literatuur over leden kunnen we twee tegengestelde verwachtingen formuleren. De eerste verwachting volgt de stelling van Oerlemans dat er sprake is van een gesloten systeem van partijleden met dezelfde opvattingen. Door een veranderende en meer eenzijdige samenstelling van het ledenbestand, zouden leden van diverse partijen inhoudelijk nauwelijks meer van elkaar verschillen en daarmee zouden verschillen tussen politieke partijen verkleinen. Het idee dat ledenbestanden meer op elkaar gaan lijken, zien we terug in de literatuur over partijmodellen. Waar massapartijen leden werven met een specifieke achtergrond en die leden vervolgens socialiseren, zodat zij doordrongen zijn van de onderscheidende ideologie van de partij (Krouwel 2006: 255), zouden leden in *catch-all*- en kartelpartijen geen scherp eigen profiel hebben maar breder georiënteerd zijn en minder van elkaar verschillen. Partijen verliezen hun ‘ideologische bagage’ (Kirchheimer 1966: 190), leggen nadruk op dezelfde thema’s (Krouwel 2006: 257) en richten zich niet langer op een specifieke achterban, maar proberen leden en kiezers aan zich te binden met een divers profiel (Krouwel 2006: 257; zie ook Van Deth et al. 1992: 105). Partijen worden meer divers (intern minder homogeen) en gaan meer met elkaar concurreren en mede daardoor gaat hun achterban inhoudelijk meer overlappen.⁷

Een andere reden om te veronderstellen dat partijleden van diverse partijen vergelijkbare opvattingen hebben, komt voort uit de empirie van het ledenonderzoek. Uit internationaal onderzoek blijkt steeds weer dat leden sterk op elkaar lijken wat betreft hun achtergronden. Het partijlidmaatschap is in hedendaagse representatieve democratieën een vorm van relatief intensieve politieke participatie (vgl. Whiteley en Seyd 2002) en net als bij andere vormen van politieke participatie doen niet alle groepen burgers daaraan mee. Voor het partijlidmaatschap geldt, dat leden relatief vaak man, ouder en hogeropgeleid zijn (o.a. Scarrow 2007: 42; zie paragraaf 2.3.2). Er wordt vervolgens vaak een verband gelegd tussen achtergronden en opvattingen (vgl. Bovens en Wille 2011). De veronderstelling is dat als het demografische profiel van leden van verschillende partijen sterk op elkaar lijkt, het inhoudelijke profiel elkaar ook weinig zal ontlopen. Leden zouden een ‘politieke kaste’ vormen van mensen met dezelfde achtergronden en opvattingen.

Ondanks de in het maatschappelijk debat dominante stelling dat verschillen tussen partijleden klein zijn, is ook een tegenovergestelde verwachting mogelijk.

7 In de literatuur over *catch-all*partijen noch in die over kartelpartijen worden leden overigens genoemd als de oorzaak van kleinere verschillen; evenmin staan kleinere ideologische verschillen tussen partijleden centraal in de typologie van partijmodellen. De partijmodellen impliceren echter dat verschillen tussen partijen klein zijn en dat dit ook het geval is op het niveau van partijleden. Het is dan niet zo dat er zich vooral op het niveau van partijleden kleine verschillen voordoen, maar dat die zich ook op dat niveau voordoen.

Die stelt dat eventuele ideologische convergentie tussen partijen zich vooral zal voordoen bij de partijtop, maar niet zozeer op het niveau van partijleden. Die verwachting is gebaseerd op de bevinding dat partijleden nog steeds inhoudelijke motieven hebben om lid te worden. Van leden wordt vaak gezegd dat die ideologische motivatie ertoe leidt, dat ze inhoudelijk extreme opvattingen hebben in vergelijking met kiezers en vertegenwoordigers van hun partij (o.a. May 1973). Als er inderdaad sprake is van zo'n *curvilineaire* opiniestructuur (zie ook hoofdstuk 3, hoofdstuk 5) dan zou er veeleer op het niveau van partijleden sprake zijn van polarisatie tussen partijen (vgl. Hillebrand 1992: 294-296).⁸ Als we deze redenering volgen, zouden leden van diverse partijen er dus van elkaar verschillende standpunten op na houden.

We kunnen kortom zowel de verwachting formuleren dat de opvattingen van leden van uiteenlopende partijen sterk op elkaar lijken, als de verwachting dat hun opvattingen sterk van elkaar verschillen. Overigens is het daarbij niet gezegd dat *alle* partijen even sterk op elkaar lijken of van elkaar verschillen: de veronderstelling is dat bovenal ledenbestanden van bestuurderspartijen moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. We bespraken al de stelling van Katz en Mair (1995) dat partijen steeds vaker kartelpartijen zijn, die inhoudelijk weinig van elkaar verschillen om samen een kartel te vormen en nieuwkomers buiten te sluiten. Op basis van die stelling kunnen we verwachten dat partijen die vaker bestuursverantwoordelijkheid dragen en aldus meer onderdeel uitmaken van dat kartel, meer op elkaar lijken, terwijl partijen die geen of minder bestuursverantwoordelijkheid dragen, geheel of gedeeltelijk buiten dat kartel staan. Sommige partijen zullen zich meer richten op het bestuur en vooral die partijen die in coalities willen worden opgenomen, zullen naar elkaar toe bewegen: dat maakt coalitievorming gemakkelijker. Naast de bestuurderspartijen zijn er getuigenispartijen die zich meer richten op ideologie en ideeën dan op regeringsdeelname (Lucardie et al. 1993: 203). We verwachten dus dat met name partijen die geregeld zitting hebben in de regering, te weten PvdA, D66, CDA en VVD, er eensluidende opvattingen op na houden. Voor GroenLinks, ChristenUnie en SGP zal dat minder het geval zijn.⁹

---

8 In hoofdstuk 5 vergelijken we de opvattingen van leden met die van kiezers en Kamerleden en zullen we kijken of de opvattingen van leden *sterker* op elkaar lijken of van elkaar verschillen dan de opvattingen van kiezers en Kamerleden.

9 Er is op die veronderstelling af te dingen, omdat ook GroenLinks, ChristenUnie en SGP in 2008 kunnen worden gezien als partijen die in aanmerking (willen) komen voor regeringsverantwoordelijkheid. De fractievoorzitter van GroenLinks, Halsema, gaf in 2008 aan dat haar partij niet langer een strikte getuigenispartij is en in de regering zou willen worden opgenomen (Van Os 2008). Uit een studie naar de verkiezingsprogramma's blijkt dat GroenLinks sinds haar oprichting in 1990 gematigder is geworden (Lucardie en Pennings 2010). De ChristenUnie droeg regeringsverantwoordelijkheid in 2006-2010 en liet in 2006 passages over abortus en euthanasie weg uit het verkiezingsprogramma's om voor een toekomstige coalitie in aanmerking te komen (Voerman 2010a: 130). De SGP lijkt inhoudelijk minder beweeglijk, maar kan moeilijk gezien worden als een partij die op geen enkele wijze tot het 'kartel' behoort, aangezien de partij vrijwel altijd instemt met voorstellen van de regering en in 2012 en 2013 Rutte I en II van (informele) gedoogsteun voorzag (zie o.a. Van Os 2011; Oomkes 2013).

4.1.3 Onderzoeksvragen en methode

Inzicht in de mate en aard van inhoudelijke verschillen tussen leden voegt op drie manieren iets toe aan de besproken literatuur. De mate waarin opvattingen van leden van diverse partijen verschilt en de aard van dat verschil of een eventueel gebrek daaraan, zeggen in de eerste plaats iets over de bijdrage die leden kunnen leveren in een representatieve democratie. Wanneer de opvattingen verschillen, kunnen zij door invloed uit te oefenen op de koers en de kandidaten van de partij, bijdragen aan competitie tussen partijen. Koole (2001a: 594) stelt zelfs dat ledenpartijen tegenstand kunnen bieden “aan het proces van ideologische convergentie”, omdat leden zullen voorkomen dat de partijtop zich te veel op de gemiddelde kiezer en electoraat gewin gaat richten in plaats van op de ideologisch geladen en onderscheidende inhoud. Wanneer de opvattingen van partijleden elkaar echter niet of nauwelijks ontlopen, dragen leden niet of althans minder bij aan inhoudelijke diversiteit. Hun invloed op de koers en kandidaten kan er dan juist voor zorgen, dat partijen meer op elkaar gaan lijken.

In de tweede plaats geven verschillen tussen partijen inzicht in de aard van hedendaagse ledenpartijen. Discussies over het einde van de ideologie gaan er vanuit dat partijen “steeds minder gekenmerkt worden door onderling verschillende, maar intern homogene achterbannen” (Van Deth et al. 1992: 105; 114). De vraag is of de vermeende ideologische convergentie ertoe leidt, dat er ook op het niveau van partijleden nauwelijks inhoudelijke verschillen zijn.

In de derde plaats geven de mate en aard van verschillen tussen partijleden inzicht in de mogelijkheden van partijpolitieke samenwerking en daarmee in de dynamiek van het partijstelsel. Die dynamiek wordt immers niet alleen bepaald door de politieke concurrentie en competitie voor de verkiezingen, maar ook door de manier waarop partijen voor en na de verkiezingen in staat zijn samen te werken. Samenwerking tussen partijen is noodzakelijk, zeker in het Nederlandse meerpartijenstelsel met een steeds groter aantal ‘relevante’ partijen, waarin er nooit één partij is die de meerderheid heeft en waarin coalities gesloten moeten worden om beleid tot stand te brengen (Andeweg en Irwin 2009: 54). Inzicht in de verschillen tussen partijleden zegt iets over samenwerking tussen partijen en over de vraag met welke partijen op welke gebieden samenwerking mogelijk is.

De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat luidt: **in hoeverre is er sprake van inhoudelijke verschillen tussen leden van diverse partijen en wat is de aard van een eventueel gebrek aan verschil?** Om die vraag te beantwoorden stellen we een aantal subvragen:

- a) Zijn er verschillen in opvattingen van leden van verschillende partijen?
- b) Tussen welke partijen zijn er verschillen, hoe groot zijn die en ten aanzien van welke vraagstukken doen zij zich voor?
- c) Zijn de verschillen tussen partijleden (de laatste twintig jaar) groter of kleiner geworden, of onveranderd gebleven?
- d) Hoe beoordelen partijleden verschillen tussen partijen?

In onderzoek naar ideologische convergentie wordt de mate waarin partijen van elkaar verschillen doorgaans op twee manieren bekeken: met behulp van de positie die partijen innemen op een vraagstuk en middels *issue saliency* (Rohrshneider

en Whitefield 2009: 286; Keman en Pennings 2011: 248). Als er geen inhoudelijke verschillen zijn tussen partijen, dan zullen partijen dezelfde posities innemen en dezelfde vraagstukken benadrukken (Krouwel 2003: 29).

In de eerste plaats kunnen er verschillen zijn in opvattingen tussen partijleden: leden hebben verschillende opvattingen over allerhande politieke kwesties (zie Keman en Pennings 2011: 248). Dat is bijvoorbeeld het geval als leden van de ene partij aangeven voorstander te zijn van kleinere inkomensverschillen, terwijl de leden van de andere partij grotere inkomensverschillen willen. In de tweede plaats kunnen er verschillen zijn in zogeheten (*issue saliency*), dat wil zegen de mate waarin partijen nadruk leggen op of belang hechten aan bepaalde vraagstukken. De centrale gedachte hierachter is dat partijen ook (of primair, zie Budge en Bara 2001: 7) concurreren door verschillende thema's te benadrukken (Krouwel 1999: 131). Partijen zouden zich profileren op 'eigen' vraagstukken, die typerend zijn voor een partij en door kiezers worden herkend (Budge en Farlie 1983; Keman en Pennings 2011: 248; Dolezal et al. 2014: 60). Leden van de ene partij kunnen bijvoorbeeld het vraagstuk van inkomensverschillen zien als een prioriteit, terwijl leden van een andere partij de aanpak van criminaliteit prioriteit geven. Het kan aldus zo zijn dat partijen met betrekking tot vraagstukken vergelijkbare posities innemen, maar van elkaar verschillen in het belang dat ze hechten aan bepaalde vraagstukken.

In onderzoek naar convergentie wordt de links-rechtsoriëntatie gebruikt als een "short-cut to mapping complex programmatic party positions" (Kitschelt 2000a: 166, zie ook Mair 1997: 133). Omdat het zo kan zijn dat de mate en aard van competitie niet ten aanzien van alle vraagstukken hetzelfde is, beperken we ons hier niet tot die links-rechtsoriëntatie, maar bekijken we ook afzonderlijke kwesties (zie ook hoofdstuk 3 en bijlage 3.1). Het belang dat leden aan bepaalde vraagstukken hechten, bekijken we aan de hand van vragen over de urgentie van enkele vraagstukken en de belangrijkste partijdoelen.¹⁰

4.2 Eén pot nat?

In hoeverre zijn er verschillen in opvattingen tussen Nederlandse partijleden? Die vraag beantwoorden we voor de zeven partijen die in deze studie centraal staan.¹¹ Met de beschikbare zeven ledenpartijen hebben we voldoende informatie om vast te stellen of er – althans voor deze partijen – inderdaad sprake is van consensus. We kijken hier in hoeverre dat het geval is, voor verschillen in opvattingen en vervolgens voor verschillen in *saliency*.

¹⁰ De LPO's van 1999 en 2008 bevatten geen identieke vragen om *issue saliency* te operationaliseren, waardoor we genooddakt zijn voor beide onderzoeksjaren andere vragen te gebruiken.

¹¹ Met deze exercitie krijgen we geen zicht hebben op het volledige aanbod van Nederlandse partijen. In de eerste plaats blijft de PVV, als partij zonder leden, buiten beschouwing. In de tweede plaats hebben we geen informatie over de positie van leden van SP en PvdD, omdat die partijen niet wilden deelnemen aan het ledenonderzoek.

4.2.1 Verschillen in opvattingen

Met behulp van de Agreement-score (Van der Eijk 2001; zie paragraaf 3.1.4) kunnen we een indruk krijgen van de mate van consensus onder partijleden. Een A-score van + 1 geeft aan dat de leden van alle onderzochte partijen het met elkaar eens zijn: ze nemen dezelfde positie in. Bij een score van 0 zijn de leden over het hele spectrum verdeeld en bij een score van -1 is er sprake van polarisatie: de ene helft van de leden kiest een positie aan de linkerkant van de schaal, de andere helft aan de rechterkant van de schaal. Als er leden van Nederlandse partijen inderdaad één pot nat zijn, dan verwachten we dat de A-score 1 zal zijn of althans zal benaderen.

In tabel 4.1 zien we dat er aanzienlijke verschillen van mening zijn tussen leden van de zeven onderzochte partijen ten aanzien van acht politieke vraagstukken en links-rechtszelfplaatsing. De A-scores zijn relatief laag, wat aangeeft dat er geen enkel vraagstuk is waarover de leden het eens zijn. De minste verdeeldheid is er ten aanzien van sociale uitkeringen, criminaliteit en militaire missies. De eensgezindheid ten aanzien van inkomensverschillen, integratie en de overkoepelende links-rechtsoriëntatie is gering. De minste eensgezindheid is er ten aanzien van kerncentrales, euthanasie en Europese eenwording. De verdeeldheid ten aanzien van deze kwesties is groot: de leden zijn verdeeld over bijna alle posities op de schaal.

Tabel 4.1 A-score voor inhoudelijke kwesties en links-rechtszelfplaatsing, 2008, gewogen^a

	euthanasie	inkomensverschillen	sociale uitkeringen	integratie	Europese eenwording	criminaliteit	kerncentrales	militaire missies	LR zelfplaatsing
A-score	0,08	0,37	0,48	0,30	0,08	0,47	0,03	0,45	0,21

a. Omdat het aantal partijleden per partij in het LPO verschilt zijn de gegevens gewogen om te zorgen dat alle partijen evenveel leden hebben (zie bijlage 1.2).

Bron: LPO 2008

De A-scores laten aldus zien, dat de leden van de onderzochte partijen er niet dezelfde opvattingen op na houden en dat de mate van verdeeldheid verschilt per vraagstuk. De scores geven echter geen inzicht in de vraag hoe groot verschillen zijn en of bepaalde partijen dichter bij elkaar staan dan andere. Omdat we zowel geïnteresseerd zijn in de mate van competitie (zijn er verschillen tussen partijen en hoe groot zijn die?) als de aard van de competitie (wie verschillen van elkaar, wie niet, ten aanzien van welke vraagstukken?), onderzoeken we de opvattingen van leden per partij. Dat doen we op twee manieren.

In de eerste plaats bekijken we per partij de gemiddelde opvatting van leden over de inhoudelijke vraagstukken en de links-rechtsoriëntatie. Op basis van die gemiddelde posities kunnen we zien hoe de opvattingen van leden zich tot elkaar verhouden (in bijlage 3.2 staan per partij de volledige verdelingen van de antwoorden en de respondent aantallen). We gaan na of de gemiddelde posities

van leden significant van elkaar afwijken met de *Games-Howell post-hoc*¹² test (zie bijlage 4.1 voor de uitkomsten). Om een indruk te krijgen van de reikwijdte van de competitie tussen deze zeven partijen en de vraag of die voor alle onderzochte issues gelijk is, bekijken we ook de afstand tussen de twee verst van elkaar gelegen gemiddelden. Die afstand drukken we uit als percentage van de schaal: 100% geeft aan dat de afstand tussen de twee verst van elkaar gelegen partijen maximaal is en de hele schaal wordt bezet; bij 0% is er geen verschil tussen de gemiddelden van de twee verst van elkaar gelegen partijen.¹³

In de tweede plaats kijken we naar de mate waarin opvattingen van partijen overlappen. Dat doen we met een gelijkenismaat (vgl. Van Deth et al. 1992: 106), waarbij de opiniedistributies van twee partijen worden vergeleken.¹⁴ Als twee distributies identiek zijn is de overlap 100%, als opiniedistributies totaal verschillend zijn is de overlap 0%. Door naar de overlap te kijken, hebben we niet alleen inzicht in de mate waarin gemiddelden op elkaar lijken, maar ook in hoeverre de onderliggende distributies overeenkomen. Het is zinvol om beide metingen van gelijkenis te gebruiken, omdat achter gelijke gemiddelden andere distributies schuil kunnen gaan.¹⁵

We beginnen bij het euthanasievraagstuk. In figuur 4.1 zijn de posities van de seculiere partijen PvdA, D66, VVD en GroenLinks niet of nauwelijks van elkaar te onderscheiden. Leden van deze partijen zijn van mening dat euthanasie toegestaan moet zijn. Niet alleen staan de gemiddelde opvattingen van leden van deze partijen dicht bij elkaar, ook de onderliggende opiniedistributies vertonen een hoge mate van overlap (rond de 90% of hoger, zie tabel 4.2). De opvattingen van leden van de confessionele partijen zijn duidelijk te onderscheiden van die van de seculiere partijen en verschillen daarenboven onderling. Leden van het CDA neigen naar

12 We gebruiken *Games-Howell*, omdat die test accuraat is wanneer de verschillende groepen van een ongelijke grootte zijn en de variantie in de verschillende groepen niet gelijk is (zoals in dit onderzoek het geval is) (vgl. Field 2009: 374).

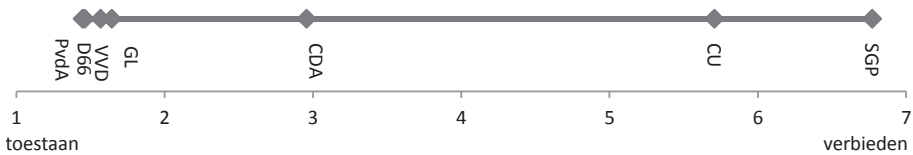
13 De reikwijdte is voor een zeven-puntschaal berekend door de gemiddelde positie van de twee meest uit elkaar gelegen partijen van elkaar af te trekken, te delen door zes (de maximale afstand) en te vermenigvuldigen met 100%. Als partij A op positie 1 staat en partij B op positie 7, is de reikwijdte uitgedrukt in percentage $(7-1)/6 \cdot 100\% = 100\%$. Bij een tien-puntschaal is het verschil in gemiddelde gedeeld door negen (de maximale afstand op een schaal met tien punten). Gezien het feit dat het zelden voorkomt dat alle respondenten zich aan het ene of andere uiterste van een schaal plaatsen, is de maximale reikwijdte van 100% (vrijwel) onhaalbaar.

14 Het percentage overlap is $100 - (\text{de som van absolute verschillen op elke positie van de schaal} / 2)$. De uitkomst van deze gelijkenismaat is overigens gelijk aan berekening van *common area under the curve* die in het volgende hoofdstuk wordt geïntroduceerd.

15 Als de leden van partij A en B gemiddeld op positie 4 uitkomen, kan het in theorie zo zijn dat de overlap tussen beide partijen 0% is, omdat de leden van partij A zich verdelen op posities 1 en 7, en de leden van partij B allen positie 4 innemen. Andersom is het in theorie mogelijk dat onder een gelijke overlap een ander gemiddelde schuilgaat. Als in partij A alle leden positie 2 innemen en in partij B alle leden positie 3, dan is de overlap 0%, maar de gemiddelden van 2 respectievelijk 3 geven aan dat de leden niet wezenlijk verschillend over de betreffende kwestie denken. Als in partij C alle leden positie 1 innemen en in partij D positie 7, is de overlap namelijk eveneens 0%, maar geven de gemiddelden van 1 en 7 aan dat beide partijen wezenlijk anders over een kwestie denken. Daarom is het goed om zowel naar gemiddelden als naar de overlap van opiniedistributies te kijken.

de positie dat euthanasie toegestaan moet zijn, maar bevinden zich op enige afstand van die van de seculiere partijen. Leden van ChristenUnie en SGP zijn van mening dat euthanasie verboden moet zijn. Tussen beide christelijke partijen bestaat verschil: leden van de ChristenUnie zijn gematigder, SGP-leden het meest uitgesproken. Hoewel de opvattingen van de seculiere partijen nauwelijks van elkaar te onderscheiden zijn, is de reikwijdte van de competitie tussen deze zeven partijen dus al met al groot, omdat de leden van de seculiere partijen enerzijds en de leden van de SGP anderzijds er zeer verschillende standpunten op na houden: 89% van de schaal is gevuld.

Figuur 4.1 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van euthanasie, 2008 (reikwijdte = 89%)

Bron: LPO 2008

Tabel 4.2 Gelijkenis tussen opvattingen van partijleden ten aanzien van euthanasie, per set van partijen, 2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

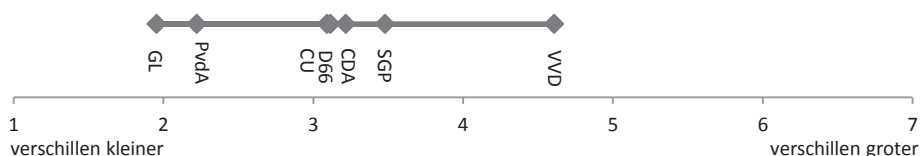
	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	88						
D66	89	98					
CU	15	14	13				
CDA	64	53	53	40			
VVD	95	94	94	15	59		
SGP	5	4	5	52	16	5	
gemiddelde per partij	59	58	59	25	48	60	14

Bron: LPO 2008

In de literatuur over een gebrek aan verschillen tussen partijen staan economische aspecten centraal. Onder andere als gevolg van mondialisering van politiek en economie en de economische inbedding in de Europese Unie, zou de speelruimte voor partijen om uiteenlopende standpunten in te nemen ten aanzien van economische kwesties zijn afgenomen (zie ook Devos 2006: 265). De implicatie van een dergelijke veronderstelling is dat de verschillen tussen partijleden op de economische dimensie klein zijn.

De reikwijdte van competitie ten aanzien van de vraagstukken van inkomensverschillen en sociale uitkeringen (zie figuur 4.2 en 4.3) is inderdaad geringer dan bij euthanasie. Maar leden van de twee verst van elkaar gelegen partijen, GroenLinks en VVD, verschillen nog steeds behoorlijk van mening over deze economische kwesties, al zijn de meningsverschillen ten aanzien van sociale uitkeringen wat kleiner dan ten aanzien van inkomensverschillen. De overlap van opiniedistributies van leden van GroenLinks en VVD is ten aanzien van inkomensverschillen geringer (27%) dan ten aanzien van sociale uitkeringen (43%, zie tabel 4.3 en tabel 4.4).

Figuur 4.2 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van inkomensverschillen, 2008 (reikwijdte = 44%)

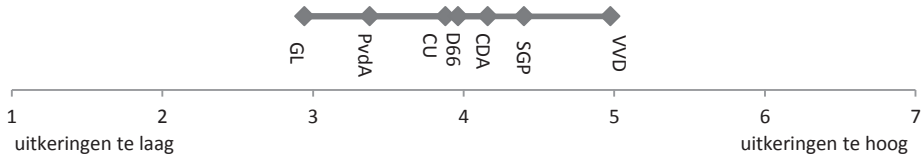
Bron: LPO 2008

Leden van GroenLinks wensen kleinere inkomensverschillen en hogere uitkeringen, terwijl leden van de VVD menen dat inkomensverschillen groter moeten worden en sociale uitkeringen te hoog zijn. De leden van PvdA, D66, CDA, ChristenUnie en SGP nemen tussenliggende gemiddelde posities in. Leden van de PvdA vinden dat inkomensverschillen kleiner moeten en sociale uitkeringen te laag zijn, maar zijn gematigder dan leden van GroenLinks. Leden van D66, ChristenUnie en CDA neigen naar de opvatting dat inkomensverschillen kleiner moeten en vinden de hoogte van de uitkeringen goed. Ook leden van de SGP neigen naar de positie dat inkomensverschillen kleiner moeten, maar zijn hierin weer wat gematigder. De sociale uitkeringen zijn wat SGP-leden betreft eerder te hoog dan te laag.

De verschillen tussen de uitersten zijn op de economische dimensie aanzienlijk. Dat neemt niet weg, dat de opvattingen van leden van sommige partijen sterk op elkaar lijken. Zo wijken leden van D66, ChristenUnie en CDA niet significant van elkaar af en is het percentage van de distributies dat overlapt hoger dan 90% (zie ook bijlagetabel B4.2-3). Ook tussen de gemiddelde positie van leden van CDA en SGP bestaat geen significant verschil en is de overlap ongeveer 90%. Ten aanzien van inkomensverschillen lijken ook de opvattingen van leden van GroenLinks en PvdA op elkaar, zowel als we kijken naar het gemiddelde als naar de overlap van opiniedistributies. Ten aanzien van het vraagstuk van sociale uitkeringen is die overeenkomst iets minder sterk (81% overlap).

Al met al is het zeker niet zo dat verschillen tussen partijleden op de economische dimensie geheel afwezig zijn: leden van PvdA, CDA en VVD nemen ten aanzien van inkomensverschillen en sociale uitkeringen van elkaar te onderscheiden standpunten in. Wel zien we dat de verschillen tussen D66, ChristenUnie en CDA, en CDA en SGP zeer gering zijn. Ook de standpunten van leden van PvdA en GroenLinks ontlopen elkaar nauwelijks.

Figuur 4.3 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van sociale uitkeringen, 2008 (reikwijdte = 34%)

Bron: LPO 2008

Tabel 4.3 Gelijkenis tussen opvattingen van partijleden ten aanzien van inkomensverschillen, per set van partijen, 2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	89						
D66	57	68					
CU	61	72	95				
CDA	56	67	94	93			
VVD	27	35	59	59	61		
SGP	50	61	86	85	91	66	
gemiddelde per partij	57	65	77	77	77	51	73

Bron: LPO 2008

Tabel 4.4 Gelijkenis tussen opvattingen van partijleden ten aanzien van sociale uitkeringen, per set van partijen, 2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	81						
D66	56	75					
CU	62	81	93				
CDA	56	75	91	92			
VVD	43	52	59	61	68		
SGP	52	71	80	83	89	78	
gemiddelde per partij	59	73	76	79	79	60	75

Bron: LPO 2008

Waar het debat over kleinere verschillen tussen partijen zich in de jaren tachtig en negentig concentreerde op de economische dimensie, komen sinds ongeveer 2002 cultureel geladen vraagstukken, zoals die van integratie en Europese eenwording, nadrukkelijk in beeld. We zagen al dat Fortuyn en Bosma een consensus waarnemen ten aanzien van de multiculturele samenleving. Voor het ‘Europese project’ zou iets vergelijkbaars gelden. Zo beklagt Baudet (2013: 17) zich over de eensgezindheid van de gevestigde partijen ten aanzien van het Europese vraagstuk: “de partijen CDA-GroenLinks-PvdA-D66-VVD vormen in dit opzicht een syndicaat. Ze denken over wezenlijke kwesties eender, en alle verkiezingsretoriek ten spijt stemmen ze steeds maar weer in met de voortgaande continentale gelijkshakeling. Het maakt dus niets uit of u straks CDA, GroenLinks, PvdA, D66 of VVD stemt – het is in feite dezelfde partij.” Ook in het wetenschappelijke debat spelen culturele vraagstukken een prominentere rol. Het feit dat wetenschappers de opkomst van een nieuwe conflictdimensie rond deze kwesties zien, veronderstelt de aanwezigheid van verschillen onder kiezers en tussen sommige partijen, al vragen ook academici zich af hoe groot die verschillen zijn (zie o.a. Koole 1998: 78; Van der Brug en Van Spanje 2009).

Als we kijken naar twee vraagstukken die geacht worden een uitdrukking te zijn van de culturele dimensie (in figuur 4.4 en 4.5), dan zien we dat de reikwijdte van de competitie voor deze zeven partijen met respectievelijk 38% en 53% op een vergelijkbaar niveau of iets hoger ligt dan op de economische dimensie. Ten aanzien van het vraagstuk van integratie houden leden van GroenLinks en SGP er de meest uiteenlopende opvattingen op na, ten aanzien van het vraagstuk van Europese eenwording zijn dat leden van D66 en SGP.¹⁶ Tegelijkertijd zien we dat de gemiddelde opvatting van sommige partijen erg dicht bij elkaar ligt, zeker bij het vraagstuk van Europese eenwording.

Ten aanzien van het vraagstuk van de integratie van allochtonen neigen leden van GroenLinks naar de positie dat allochtonen hun eigen cultuur mogen behouden. Zij denken (significant) anders over deze kwestie dan leden van D66 en PvdA, die gemiddeld een middenpositie innemen. De gemiddelde positie van leden van D66 en PvdA is niet te onderscheiden en de overlap van de onderliggende opvattingen is met 91% groot (zie tabel 4.5). Leden van CDA en VVD neigen naar de positie dat allochtonen zich geheel moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur; hun posities lijken sterk op elkaar (overlap van 96%) en de gemiddelde posities zijn niet te onderscheiden. Leden van de ChristenUnie neigen naar het standpunt dat allochtonen zich geheel moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur en hun positie verschilt significant van D66/PvdA en VVD/CDA. Leden van de SGP zijn het meest uitgesproken van mening dat allochtonen zich moeten aanpassen.

Ten aanzien van vraagstuk van Europese eenwording zijn SGP-leden van mening dat die eenwording al te ver is gegaan. Ook leden van de ChristenUnie neigen naar die positie, maar de afstand tussen beide partijen is relatief groot; ChristenUnie en SGP nemen van elkaar te onderscheiden posities in (zie ook tabel 4.6). Leden

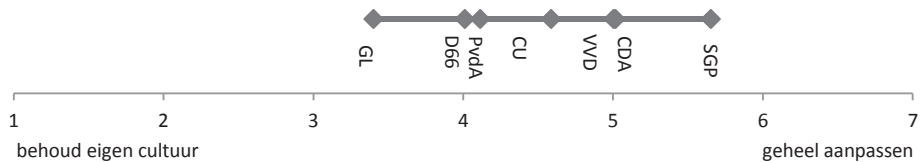
---

16 Nogmaals, die uitspraak geldt uitsluitend voor hier onderzochte partijen en hun leden. De posities van de PVV en van ledenpartijen SP en PvdD zijn niet opgenomen.

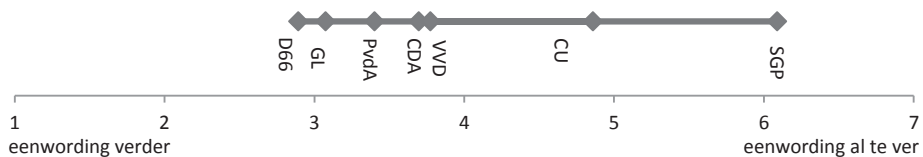
van de overige partijen neigen naar de positie dat eenwording verder moet. De verschillen tussen deze partijen zijn geringer. De gemiddelde positie van leden van CDA en VVD zijn niet van elkaar te onderscheiden (95% overlap). De gemiddelde positie van PvdA-leden verschilt niet significant van die van leden van GroenLinks, CDA en VVD (resp. 92%, 92% en 89% overlap). De gemiddelde positie van GroenLinks-leden verschilt niet significant van die van leden van PvdA en D66 (resp. 92% en 93% overlap). Baudet lijkt dus gelijk te hebben als hij schrijft over de eensgezindheid onder GroenLinks, D66, PvdA, CDA en VVD ten aanzien van Europese samenwerking: de opvattingen van althans de leden van deze partijen lijken sterk op elkaar. ChristenUnie en SGP (en mogelijk PVV, SP en PvdD, maar daarover hebben we zoals gezegd geen informatie), onttrekken zich evenwel aan dit “syndicaat”.

Figuur 4.4 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van integratie van allochtonen, 2008 (reikwijdte = 38%)

Bron: LPO 2008

Figuur 4.5 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van Europese eenwording, 2008 (reikwijdte = 53%)

Bron: LPO 2008

Tabel 4.5 Gelijkenis tussen opvattingen van partijleden ten aanzien van integratie, per set van partijen, 2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	77						
D66	80	91					
CU	67	89	84				
CDA	55	75	70	86			
VVD	54	74	69	84	96		
SGP	42	54	49	63	75	77	
gemiddelde per partij	63	77	74	79	76	76	60

Bron: LPO 2008

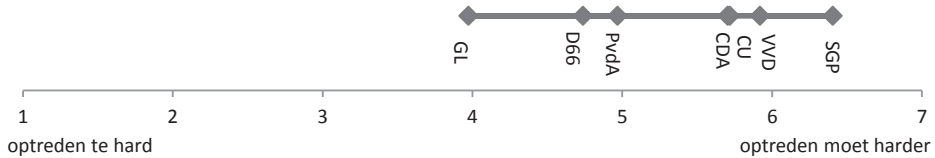
Tabel 4.6 Gelijkenis tussen opvattingen van partijleden ten aanzien van Europese eenwording, per set van partijen, 2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	92						
D66	93	87					
CU	55	62	49				
CDA	85	92	80	70			
VVD	82	89	79	70	95		
SGP	30	36	27	60	40	42	
gemiddelde per partij	73	76	69	61	77	76	39

Bron: LPO 2008

Ten aanzien van het vraagstuk van criminaliteit prefereren alle groepen leden, met uitzondering van die van GroenLinks, dat de overheid harder optreedt (figuur 4.6). 41% van de schaal wordt omspannen. Leden van GroenLinks nemen gemiddeld een middenpositie in. Leden van D66 en PvdA neigen naar de opvatting dat de overheid harder moet optreden: hun gemiddelde posities wijken niet significant van elkaar af (overlap 88%). Leden van CDA, ChristenUnie en VVD zijn gemiddeld iets uitgesprokener van mening dat de overheid harder moet optreden. Ook hun gemiddelde posities wijken niet significant af (overlap van 90% of hoger). Leden van de SGP zijn van de onderzochte partijen het meest uitgesproken van mening dat de overheid harder moet optreden tegen criminaliteit.

Figuur 4.6 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van criminaliteit, 2008 (reikwijdte = 41%)

Bron: LPO 2008

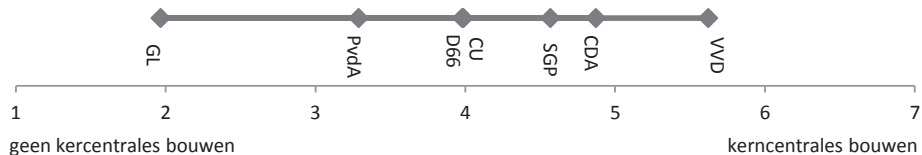
Tabel 4.7 Gelijkenis tussen opvattingen van partijleden ten aanzien van criminaliteit, per set van partijen, 2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	71						
D66	76	88					
CU	47	72	62				
CDA	49	71	61	94			
VVD	41	62	51	90	90		
SGP	26	47	37	69	67	77	
gemiddelde per partij	52	69	62	72	72	68	54

Bron: LPO 2008

Ten aanzien van het vraagstuk van het al dan niet bouwen van kerncentrales is de reikwijdte met 61% aanzienlijk groter (figuur 4.7). Leden van GroenLinks willen geen nieuwe kerncentrales, leden van de VVD wel. De overige partijen nemen een positie in die daar tussenin ligt. Leden van de PvdA neigen naar het standpunt dat er geen nieuwe kerncentrales moeten komen. Leden van D66 en ChristenUnie plaatsen zichzelf tussen beide schaaluiteinden in; hun posities zijn niet van elkaar te onderscheiden (overlap 95%). Leden van CDA en SGP neigen naar het bouwen van kerncentrales en verschillen daarin niet significant van mening (88%).

Figuur 4.7 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van kerncentrales, 2008 (reikwijdte = 61%)

Bron: LPO 2008

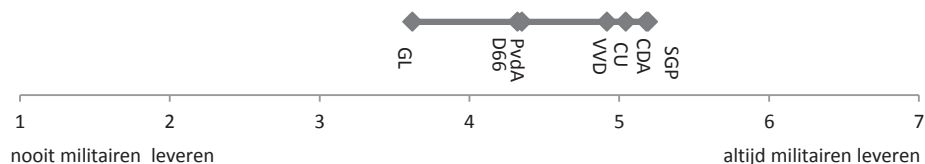
Tabel 4.8 Gelijkenis tussen opvattingen van partijleden ten aanzien van kerncentrales, per set van partijen, 2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	69						
D66	54	82					
CU	54	84	95				
CDA	37	65	80	79			
VVD	29	51	58	56	74		
SGP	42	72	84	84	88	70	
gemiddelde per partij	47	71	75	75	70	57	73

Bron: LPO 2008

Ten aanzien van het uitzenden van militairen is de reikwijdte van competitie met 26% van de onderzochte vraagstukken het geringst. De afstand tussen meest van elkaar gelegen partijen (GroenLinks en SGP) is beperkt. Geen enkele partij is overtuigd van mening dat Nederland altijd militairen moet leveren als daarom wordt gevraagd, of dat juist nooit moet doen. Leden van GroenLinks neigen naar de positie dat Nederland nooit militairen moet leveren. Leden van D66 en PvdA neigen naar de positie dat Nederland altijd militairen moet leveren en verschillen daarin niet significant van mening (overlap 91%). Naast GroenLinks, en PvdA/D66, vormen leden van VVD, ChristenUnie, CDA en SGP een derde 'blok'. Leden van deze partijen neigen naar de positie dat Nederland altijd militairen moet leveren als dat wordt gevraagd. De gemiddelde opvatting van leden van deze partijen wijkt nauwelijks van elkaar af (overlap 90% of hoger).

Figuur 4.8 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van militaire missies, 2008 (reikwijdte = 26%)

Bron: LPO 2008

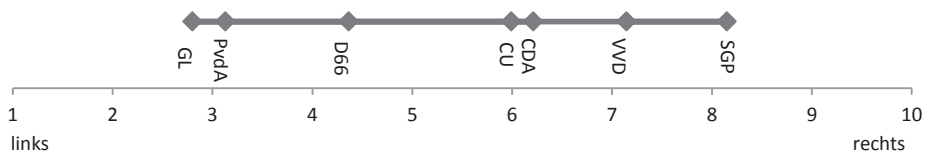
Tabel 4.9 Gelijkenis tussen opvattingen van partijleden ten aanzien van militaire missies, per set van partijen, 2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	79						
D66	79	91					
CU	56	77	74				
CDA	54	76	72	92			
VVD	61	82	79	94	91		
SGP	53	74	71	92	94	92	
gemiddelde per partij	64	80	78	81	80	83	79

Bron: LPO 2008

Tot slot kijken we naar de links-rechtsverdeling (figuur 4.9). Hier is 59% van de gehanteerde schaal gevuld. Leden van GroenLinks plaatsen zichzelf gemiddeld het meest links. Leden van de PvdA nemen gemiddeld een daarvan afwijkende, iets minder linkse positie in. Leden van D66 neigen gemiddeld eerder naar links dan naar rechts. Leden van ChristenUnie en CDA neigen eerder naar rechts; hun posities liggen dicht bij elkaar maar zijn te onderscheiden. Leden van de SGP plaatsen zichzelf gemiddeld het meest rechts, op ruime afstand van leden van de VVD, die eveneens naar rechts neigen. De leden van alle partijen nemen gemiddeld een andere en herkenbare positie in en de overlap tussen de onderliggende distributies ligt nergens boven de 90%. Toch liggen de posities van enkele partijen dicht bij elkaar. De distributies van leden van ChristenUnie en CDA overlappen voor 88%, wat duidt op een behoorlijke mate van gelijkenis. De opvattingen van leden van GroenLinks en PvdA overlappen voor 80% en ook dat indiceert dat de oriëntaties van leden van deze partijen in termen van links en rechts op elkaar lijken.

Figuur 4.9 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van links-rechtszelfplaatsing, 2008 (reikwijdte = 59%)

Bron: LPO 2008

Tabel 4.10 Gelijkenis tussen opvattingen van partijleden ten aanzien van links-rechtszelfsplaatsing, per set van partijen, 2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	80						
D66	46	63					
CU	31	41	60				
CDA	24	31	54	88			
VVD	12	18	32	68	72		
SGP	6	9	21	53	53	74	
gemiddelde per partij	33	40	46	57	53	46	36

Bron: LPO 2008

4.2.2 Verschillen in *issue saliency*: partijdoelen en urgente vraagstukken

Hierboven bekeken we verschillen tussen partijen aan de hand van opvattingen van leden over politieke strijdpunten. Hier bekijken we een andere manier waarop verschillen zich kunnen manifesteren: in *issue saliency*, het belang dat een partij hecht aan bepaalde vraagstukken. In het LPO zijn twee vragen opgenomen die een indruk geven van dat belang. In de eerste plaats is gevraagd welke van de acht onderzochte kwesties de eigen partij met voorrang moet aanpakken: op welk vraagstuk vinden leden dat hun partij de nadruk moet leggen? In de tweede plaats is gevraagd om voor een aantal inhoudelijke doelstellingen aan te geven welke ervan zij voor hun partij het meest belangrijk vinden. In hoeverre verschilt het belang dat de leden van de verschillende partijen aan bepaalde thema's hechten?

We beginnen met een vergelijking van vraagstukken die in de ogen van partijleden het meest urgent zijn. Over één prioriteit bestaat grote overeenstemming: een aanzienlijk deel van de leden van alle partijen, behalve die van de SGP, noemt integratie van allochtonen en etnische minderheden als het vraagstuk met de hoogste prioriteit (zie tabel 4.11). De prioriteiten van leden van GroenLinks en PvdA lijken overigens sterk op elkaar: bij beide partijen noemen leden inkomensverdeling en het integratievraagstuk het meest. Leden van GroenLinks noemen het vraagstuk van Europese eenwording en kerncentrales iets vaker, leden van de PvdA noemen het criminaliteitsvraagstuk iets vaker. Dat de prioriteiten van beide partijen overeenkomen, blijkt ook uit het percentage van beide distributies dat overlapt: met 89% is de overlap tussen leden van GroenLinks en PvdA het grootst van de onderzochte partijen (zie tabel 4.12).

De prioriteiten van leden van ChristenUnie en CDA lijken eveneens behoorlijk op elkaar (overlap 80%). Zowel veel leden van ChristenUnie als van CDA vinden integratie en criminaliteit belangrijke onderwerpen. De partijen verschillen ten

aanzien van het belang dat ze hechten aan euthanasie: dat is voor 18% van de ChristenUnie-leden prioriteit, maar voor slechts 3% van de CDA'ers. De overlap tussen de prioriteiten van leden van CDA en VVD is met 87% zeer aanzienlijk. In beide partijen kennen veel leden hoge urgentie toe aan de vraagstukken van integratie en criminaliteit. De verschillen in prioriteiten zijn gering. Hooguit noemen leden van de VVD kerncentrales iets vaker als urgent vraagstuk en leden van CDA inkomensverschillen en sociale uitkeringen.

Leden van D66 wijken vooral in één opzicht af van leden van andere partijen. Zij kennen naast integratie groot belang toe aan het vraagstuk van Europese eenwording. In geen enkele andere partij hechten zoveel leden belang aan dit vraagstuk. De prioriteiten van SGP-leden wijken sterk af van die van de andere leden, niet zozeer vanwege het belang dat ze hechten aan criminaliteit (22% doet dat), maar vanwege het grote aandeel SGP-leden (55%) dat de hoogste prioriteit toekent aan het vraagstuk van euthanasie. De grootste overlap (62%) is er met leden van de ChristenUnie, van wie een klein deel ook grote waarde hecht aan het euthanasievraagstuk. De overlap met de prioriteiten van leden van andere partijen ligt onder de 50%.

Tabel 4.11 Vraagstuk met de meeste prioriteit volgens partijleden^a, 2008
(in procenten)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
euthanasie	4	6	10	18	3	6	55
inkomensverschillen	30	30	9	11	15	10	2
integratie van allochtonen	31	32	38	28	26	32	12
Europese eenwording	11	6	23	4	9	10	5
sociale uitkeringen	8	11	4	7	11	7	1
kerncentrales	11	5	7	5	11	16	2
criminaliteit	1	7	5	24	22	19	22
militaire missies	3	3	5	2	3	1	1
totaal	99	100	101	99	100	101	100
N	624	501	854	447	406	512	492

a. Vraagstelling: 'Welke van de hiervoor genoemde politieke kwesties zou uw partij met voorrang moeten proberen aan te pakken en op te lossen?' In de gearceerde cellen staan vraagstukken die door meer dan 15% van de leden zijn genoemd.

Bron: LPO 2008

Tabel 4.12 Overlap tussen prioriteiten per set van partijen, 2008 (percentage dat overlapt)^a

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	89						
D66	70	70					
CU	62	70	67				
CDA	76	76	66	80			
VVD	75	74	73	80	87		
SGP	28	36	38	62	48	48	
gemiddelde	67	69	64	70	72	73	43

a. Berekening: $100 - (\text{verschil tussen antwoorden in tabel 4.13 (dat kan maximaal 200 zijn) gedeeld door } 2)$. Leesvoorbeeld: de antwoorden van leden van GroenLinks en PvdA op de vraag naar prioriteiten overlapt voor 89%, de antwoorden van leden van GroenLinks en SGP overlappen voor 28%.

Bron: LPO 2008

Een volgende manier waarop we verschillen in *issue saliency* bekijken, is door de belangrijkste doelstellingen van leden te vergelijken. Leden kregen een lijst met uiteenlopende doelen die een partij kan nastreven. Hun werd gevraagd welke twee doelen voor hun partij het meest belangrijk zouden moeten zijn (zie tabel 4.13 en 4.14).

Voor leden van GroenLinks is het streven naar een schoon en duurzaam milieu verreweg het belangrijkste: 53% noemt dit als belangrijkste doel. Ook het bevorderen van sociale rechtvaardigheid wordt als een erg belangrijk doel gezien (38%). Het bevorderen van sociale rechtvaardigheid is voor leden van de PvdA het meest belangrijk en wordt door 51% genoemd, 23% noemt het bieden van gelijke kansen aan alle burgers. Leden van D66 vinden vrijheid belangrijk: 20% kiest als belangrijkste partijdoel het bevorderen van individuele vrijheid, 25% kiest voor het waarborgen van de vrijheid van het individu. Ook het in stand houden van de rechtstaat (gekozen door 21%) en het streven naar een schoon en duurzaam milieu (gekozen door 20%) zijn belangrijke partijdoelen voor leden van D66. Voor leden van de ChristenUnie zijn het handhaven van het christelijk karakter van Nederland (45%), het handhaven van normen en waarden (31%) en het bevorderen van sociale rechtvaardigheid (26%) het meest belangrijk. Voor leden van het CDA zijn dat het handhaven van normen en waarden (30%) en het bevorderen van sociale rechtvaardigheid (26%). Van de VVD-leden kiest 39% het bevorderen van individuele vrijheid en 32% het waarborgen van de vrijheid van het individu als belangrijkste partijdoelen. Leden van de SGP vinden dat het belangrijkste doel van hun partij het handhaven van het christelijke karakter van Nederland (gekozen door 71%) en het handhaven van normen en waarden (51%) moet zijn.

Hoewel er enkele overeenkomsten zijn in de doelen die leden belangrijk vinden – het bevorderen van sociale rechtvaardigheid is zo'n breed gedeeld doel – zijn er veel verschillen tussen de zeven partijen. Ten aanzien van het bevorderen van sociale rechtvaardigheid valt bijvoorbeeld op dat dit door PvdA-leden veel

Tabel 4.13 De twee belangrijkste doelen van de partij in de ogen van partij-leden^a, 2008 (percentage van de leden dat het betreffende doel noemt, maximaal twee antwoorden mogelijk)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
bevorderen individuele vrijheid	4	3	20	2	3	39	0
in stand houden verzorgingsstaat	3	17	2	4	10	2	2
bevorderen sociale rechtvaardigheid	38	51	16	29	26	5	5
bieden gelijke kansen alle burgers	12	23	15	4	7	11	
in stand houden Nederlandse identiteit	1	1	1	6	6	6	8
terugdringen rol overheid	1	1	2	1	3	13	3
handhaven christelijk karakter land	1	1	0	45	16	1	75
streven schoon en duurzaam milieu	53	11	20	9	4	3	2
streven meer inspraak en democratie	3	2	16	1	1	2	
in stand houden rechtsstaat	7	13	21	10	16	16	8
waarborgen vrijheid individu	6	5	25	3	3	32	3
bevorderen internationale solidariteit	13	8	5	2	3	0	0
bevorderen economische groei	1	2	2	0	5	14	1
handhaven normen en waarden	1	2	2	31	30	7	51
emancipatie zwakkeren samenleving	8	9	2	5	3	1	1
bevorderen onderling respect	5	3	7	12	10	4	4
bevorderen wereldvrede	10	5	4	1	4	2	0
handhaven sociale voorzieningen	4	9	1	2	4	1	1
bevorderen samenwerking burgers	3	2	3	2	2	1	0
bevorderen ondernemersklimaat	1	1	0	0	4	8	1
anders	4	2	4	3	3	2	1
totaal	177	172	166	172	163	168	167
N	1195	956	1527	901	765	925	921

a. Vraagstelling: 'Welke van de bovenstaande doelstellingen dient volgens u de allerbelangrijkste doelstelling voor [partij] te zijn? En welke doelstelling zou voor uw partij op de tweede plaats moeten staan?' In de gearceerde cellen staan waarden die worden genoemd door minimaal 20% van de leden.

Bron: LPO 2008

vaker wordt genoemd dan door leden van GroenLinks, ChristenUnie of CDA. Leden van ChristenUnie en SGP hechten waarde aan het christelijke karakter van Nederland en normen en waarden, maar zij doen dat in zeer verschillende mate en in combinatie met andere doelen. Terwijl SGP-leden eensgezind kiezen voor twee doelen (handhaven christelijk karakter en normen en waarden), hecht een aanzienlijk deel van de leden van de ChristenUnie daarnaast grote waarde aan sociale rechtvaardigheid. Zowel leden van ChristenUnie als van het CDA hechten waarde aan sociale rechtvaardigheid en normen en waarden, maar waar leden van de ChristenUnie het handhaven van een christelijk karakter eveneens

belangrijk vinden, noemen CDA-leden dit doel nauwelijks. Zowel voor leden van de VVD als voor leden van D66 staat de individuele vrijheid centraal. VVD'ers zijn daarin eenduidiger dan leden van D66, die nog andere doelen hebben. Leden van GroenLinks onderscheiden zich door het grote belang dat zij hechten aan een schoon en duurzaam milieu. Door leden van andere partijen wordt dit partijdoel niet of veel minder vaak genoemd.

Ten aanzien van de belangrijkste partijdoelen in de ogen van leden is er dus verschil tussen partijen. De overlap van de antwoorden is aanzienlijk geringer dan bij de vraag naar urgentie (wat samenhangt met het grotere aantal antwoordmogelijkheden bij de vraag naar partijdoelen, zie tabel 4.13). De grootste overlap is er tussen de doelen van leden van CDA en ChristenUnie (77%), GroenLinks en PvdA (68%), en SGP en ChristenUnie (65%). Toch zien we dat ook de leden van deze partijen naast de gemeenschappelijk doelen die zij zien, heel andere accenten leggen.

Tabel 4.14 Overlap tussen belangrijkste doelen per set van partijen, 2008 (percentage dat overlapt)^a

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	68						
D66	55	54					
CU	46	49	40				
CDA	49	58	50	77			
VVD	31	36	60	32	46		
SGP	18	20	20	65	51	27	
gemiddelde	45	48	47	52	55	39	34

a. Berekening: de antwoorden uit tabel 4.15 zijn eerst opnieuw gepercenteerd zodat het totale percentage uitkomt op 100%. Vervolgens is de berekening: $100 - (\text{verschil tussen antwoorden (dat kan maximaal 200 zijn)} \div 2)$. Leesvoorbeeld: de antwoorden van leden van GroenLinks en PvdA op de vraag naar prioriteiten overlapt voor 68%, de antwoorden van leden van GroenLinks en SGP overlappen voor 18%.

Bron: LPO 2008

4.2.3 Welke partijen zijn één pot nat?

Als we verschillen tussen partijleden voor acht vraagstukken en *issue saliency* afzonderlijk en op geaggregeerd niveau bekijken, zien we dat de mate waarin leden er uiteenlopende opvattingen op na houden verschilt per issue en per set van partijen. Niet alle partijen zijn op elk issue van elkaar te onderscheiden. We bekeken de inhoudelijke verschillen tot nu toe per onderwerp. De vraag is echter welke partijen al met al, als we zowel naar alle opvattingen samen en naar *issue saliency* kijken, meer of minder gelijkens vertonen. Die vraag beantwoorden we hieronder op twee manieren.

Discriminantanalyse

Een eerste manier om na te gaan in hoeverre ledenbestanden verschillen op de hiervoor onderzochte opvattingen en *issue saliency* gezamenlijk, is met een discriminantanalyse of 'discriminantfunctieanalyse'. Met een discriminantanalyse krijgen we antwoord op de vraag in hoeverre partijleden van de onderzochte partijen zijn te onderscheiden op basis van hun inhoudelijke positie. Het doel van die analyse is om groepslidmaatschap (in dit geval: de partij waarvan iemand lid is) te voorspellen uit een set predictoren (hier: opvattingen over acht politieke kwesties en het belang dat leden aan bepaalde vraagstukken hechten) (Tabachnick en Fidell 2001: 456). Als het niet goed lukt om leden op basis van inhoudelijke positie toe te wijzen aan hun eigen partij – nog erger: als een *random* toewijzing beter zou zijn – dan zijn partijleden op basis van hun meningen niet van elkaar te onderscheiden: ze zijn dan één pot nat. Op basis van bovenstaande analyse van afzonderlijke vraagstukken en *issue saliency* verwachten we dat overigens niet. Een discriminantanalyse stelt ons verder in staat om te zien tussen welke partijen de inhoudelijke overlap groot is en welke ledenbestanden relatief veel op elkaar lijken. Tot slot kunnen we met een discriminantanalyse zien welke van de onderzochte kwesties het meest belangrijk zijn om ledenbestanden van elkaar te onderscheiden.

Om de verschillen en overeenkomsten tussen ledenbestanden in beeld te brengen zijn twee lineaire discriminantanalyses (LDA) uitgevoerd in SPSS.¹⁷ In de eerste analyse zijn alleen de opvattingen over politieke vraagstukken (uit paragraaf 4.2.1) gebruikt als predictoren van het lidmaatschap van de onderzochte partijen.¹⁸ In de tweede analyse zijn aan dit model de partijdoelen (uit paragraaf 4.2.2) toegevoegd.¹⁹ Om het groepslidmaatschap te voorspellen worden er, in het geval van de gebruikte lineaire discriminantanalyse, lineaire combinaties van de predictor-variabelen gevormd, de zogenoemde functies, op basis waarvan leden worden toegewezen aan een partij (Norusis 1990: 1). Omdat we weten van welke partij iemand lid

17 In de analyse is rekening gehouden met het feit dat het aantal leden per partij in het databestand verschilt en dat de variantie van opvattingen binnen partijen niet gelijk is (de functies zijn niet berekend op de gepoolde covariantie matrices, maar op de losse covariantie matrices; Tabachnick en Fidell 2001: 463). Bij verschillende variantie kan ook gebruik worden gemaakt van een quadratische discriminantanalyse (QDA). Die analyse, uitgevoerd in STATA, leidt niet tot een betere voorspelling dan een LDA.

18 Van de 4.251 partijleden werden er 292 niet in de analyse opgenomen, omdat ze geen antwoord hebben gegeven op één van de gebruikte predictoren; 3 respondenten werden niet opgenomen vanwege hun sterk afwijkende antwoordpatroon.

19 *Issue saliency* is hier bekeken met de partijdoelen en niet met de urgente vraagstukken, omdat bij de vraag naar partijdoelen per doel bekend is in welke mate een lid belang hecht aan het doel, terwijl dat bij de urgente vraagstukken niet het geval is (men moest uit de lijst met vraagstukken er één aanwijzen). De vraag naar urgente issues levert daarom beperktere informatie op en is aldus voor deze analyse minder geschikt. In totaal zijn de eerste 20 partijdoelen uit tabel 4.13 in de analyse opgenomen. Respondenten die een vraag over partijdoelen hadden overgeslagen, worden geacht het betreffende doel niet belangrijk te vinden; respondenten die alle vragen over partijdoelen hebben overgeslagen zijn niet in de analyse opgenomen (N = 46). In de analyse zijn 3.920 respondenten opgenomen, 328 hadden ontbrekende waarden op één van de gebruikte predictoren, 3 respondenten werden niet opgenomen vanwege hun sterk afwijkende antwoordpatroon.

is, kunnen we het voorspelde partijlidmaatschap vergelijken met het werkelijke lidmaatschap.

Opvattingen over de acht vraagstukken en de partijdoelen blijken een goede voorspeller van de partij waarvan iemand lid is. Van in totaal 59% van de leden kan op basis van hun opvattingen ten aanzien van de acht kwesties correct voorspeld worden van welke partij ze lid zijn. Dat is aanzienlijk meer dan als leden *random* zouden zijn toegewezen aan een partij (14% correct). Als we aan de opvattingen de partijdoelen toevoegen, dan kan zelfs van 73% van de leden correct worden voorspeld van welke partij ze lid zijn.²⁰ Leden van de diverse partijen blijken zich te onderscheiden op basis van hun meningen; we zien nogmaals, dat ze niet één pot nat zijn.

Op basis van de correct geclassificeerde partijleden (in tabel 4.15 en 4.16) krijgen we tevens antwoord op de vraag welke partijen een afwijkend profiel hebben en welke ledenbestanden meer op elkaar lijken. Op basis van de opvattingen alleen kan 87% van de SGP-leden aan de juiste partij worden toegewezen, van de PvdA-leden is dat 28%. Als we de partijdoelen in de analyse betrekken, dan stijgt bij alle partijen, behalve bij de SGP, het aandeel correct voorspelde leden. Vooral leden van PvdA en CDA zijn dan beter toe te wijzen aan hun partij. Voor de specifieke vraag die hier centraal staat, is het niet zozeer van belang of leden van een bepaalde partij vaker goed of fout geïdentificeerd worden, maar tussen welke partijen het vaak 'fout' gaat. Leden van de PvdA worden op basis van hun opvattingen relatief vaak toegewezen aan D66 en GroenLinks. Als er ook naar partijdoelen wordt gekeken is het aantal foute classificaties lager, maar zijn het nog steeds GroenLinks en D66 waarmee overlap is. Als we alleen kijken naar opvattingen, worden leden van de ChristenUnie vaak toegewezen aan de SGP. Kijken we ook naar de partijdoelen, dan komen ChristenUnie-leden nog steeds vaak bij de SGP uit en soms bij het CDA. Andersom is dat ook het geval: leden van het CDA worden toegewezen aan de ChristenUnie. Kijken we alleen naar opvattingen, dan komen CDA-leden terecht bij D66, ChristenUnie of VVD. De analyse laat dus zien dat op basis van de inhoudelijke posities van leden overeenstemming is tussen althans een deel van de leden van PvdA/D66, PvdA/GroenLinks, ChristenUnie/SGP en CDA/ChristenUnie.²¹

20 Het belang dat leden hechten aan de 20 partijdoelen is overigens een iets betere voorspeller van het partijlidmaatschap dan de acht vraagstukken: op basis van de doelen wordt 67% van de leden correct geïdentificeerd.

21 Voor deze combinaties van partijen is het aantal fout voorspelde lidmaatschappen groter dan 20%. Bijvoorbeeld: in tabel 4.16 zien we dat 12% van de ChristenUnie-leden onterecht wordt toegewezen aan het CDA, 14% van de CDA-leden wordt onterecht toegewezen aan de ChristenUnie = 12%+14% = 26% fout voorspelde lidmaatschappen voor de combinatie ChristenUnie/CDA.

Tabel 4.15 Distriminantanalyse: hoe goed voorspellen opvattingen het partijlidmaatschap, classificatie tabel^a, 2008 (rijpercentages, totaal percentage goed geclassificeerd = 59%)

		voorspeld lidmaatschap								
		GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP	N	totaal
werkelijk lidmaatschap	GL	69	9	19	2	0	1	0	634	100
	PvdA	24	28	40	1	2	5	0	516	100
	D66	12	7	69	2	2	8	0	866	100
	CU	1	2	2	50	8	3	34	482	100
	CDA	3	7	23	14	30	18	6	431	101
	VVD	1	5	21	2	6	66	0	524	101
	SGP	0	0	0	11	1	1	87	503	100

a. Leesvoorbeeld: van 69% van de leden van GroenLinks wordt op basis van deze acht voorspellende variabelen correct voorspeld dat ze lid zijn van GroenLinks. Van 9% van de GroenLinks-leden wordt op basis van hun opvattingen voorspeld dat ze lid zijn van de PvdA.

Bron: LPO 2008

Tabel 4.16 Distriminantanalyse: hoe goed voorspellen opvattingen en *issue saliency* het partijlidmaatschap, classificatie tabel^a, 2008 (rijpercentages, totaal percentage goed geclassificeerd = 73%)

		voorspeld lidmaatschap								
		GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP	N	totaal
werkelijk lidmaatschap	GL	75	11	11	1	2	0	0	624	100
	PvdA	19	57	16	1	5	1	0	511	99
	D66	6	8	76	0	4	5	0	858	99
	CU	0	0	0	65	12	1	22	481	100
	CDA	1	5	5	14	63	7	5	427	100
	VVD	0	2	9	0	7	81	1	522	100
	SGP	0	0	0	9	2	0	88	497	99

a. Leesvoorbeeld: van 75% van de leden van GroenLinks wordt op basis van deze opvattingen en partijdoelen correct voorspeld dat ze lid zijn van GroenLinks. Van 11% van de GroenLinks-leden wordt voorspeld dat ze lid zijn van de PvdA.

Bron: LPO 2008

Voor de classificatie van de partijen worden in de discriminantanalyse lineaire functies gemaakt op basis van de geselecteerde predictoren, in dit geval opvattingen en partijdoelen. Niet alle opvattingen en partijdoelen maken een even groot deel uit van deze functies. In de analyse wordt gezocht naar de predictoren die het meest onderscheidend zijn. Door te kijken welke predictoren het meest belangrijk zijn, kunnen we zien welke thema's veel en welke minder bijdragen aan het onderscheid tussen partijen. Standaard worden er met zeven subgroepen (zeven partijen) zes functies berekend, waarvan de eerste twee over het algemeen de grootste variantie

verklaren (vgl. Tabachnick en Fidell 2001: 482). Dat geldt hier ook. In de analyse met alleen opvattingen wordt 98% van de variantie verklaard door de eerste twee functies, in de analyse waarin de partijdoelen zijn opgenomen is dat 92% (tabel 4.17). De opvattingen en doelen die het meest toevoegen aan die eerste of tweede functie zijn het meest belangrijk om de subgroepen te onderscheiden.

In de analyse met alleen opvattingen is het euthanasievraagstuk verreweg het meest belangrijk voor de eerste functie. Voor de tweede functie zijn de vraagstukken van inkomensverschillen en kerncentrales het meest belangrijk. De overige vraagstukken dragen bij, maar minder.²² In de analyse waarin de partijdoelen zijn toegevoegd, zien we grofweg hetzelfde patroon. De eerste functie wordt gevormd door het vraagstuk van euthanasie en het partijdoel 'handhaven van het christelijke karakter van het land'. Aan de tweede functie leveren de vraagstukken van inkomensverschillen en kerncentrales een belangrijke bijdrage, het vraagstuk van euthanasie speelt een kleine rol. De partijdoelen die bijdragen aan de tweede functie zijn het bevorderen van individuele vrijheid, het terugdringen van de rol van de overheid, het streven naar een schoon en duurzaam milieu, het bevorderen van economische groei en het ondernemersklimaat. Dit zijn dus de vraagstukken en partijdoelen waarop de ledenbestanden zich het meest van elkaar onderscheiden; de vraagstukken die samenhangen met de culturele dimensie dragen relatief weinig bij. Dat laatste is niet verwonderlijk aangezien we al zagen dat de verschillen tussen de onderzochte partijen op deze dimensie relatief gering zijn.

In beide analyses is de eerste functie op te vatten als een ethische of confessionele dimensie. Op deze dimensie staan leden die euthanasie willen verbieden en nadruk leggen op het christelijk karakter van het land (vooral SGP-leden), tegenover leden die euthanasie willen toestaan en het christelijk karakter geen prioriteit geven (leden van de seculiere partijen). De tweede functie is op te vatten als een economie- en duurzaamheidsdimensie, waarbij aan de ene kant leden staan die vinden dat inkomensverschillen groter moet worden, nieuwe kerncentrales moeten worden gebouwd en die belang hechten aan individuele vrijheid, een kleinere overheid, economische groei en een goed ondernemersklimaat. Aan de andere kant staan leden die kleinere inkomensverschillen en geen nieuwe kerncentrales willen, die belang hechten aan een duurzaam milieu en minder nadruk leggen op economische groei. In figuur 4.10 zien we een ruimtelijke weergave van de twee belangrijkste discriminantfuncties uit de analyse met opvattingen en partijdoelen.²³ De zwarte vierkanten zijn groepsgegevens van elke partij.²⁴

22 Als alleen deze drie variabelen worden gebruikt, wordt 52% goed geclassificeerd.

23 Een weergave van de analyse met alleen opvattingen verschilt niet wezenlijk van deze.

24 Deze figuur geeft inzicht in de inhoudelijke ruimte van de zeven onderzochte partijen op de acht onderzochte vraagstukken. Wanneer er andere partijen en andere vraagstukken in de analyse worden opgenomen, kunnen de functies en de groepscentra verschuiven en zal de ruimte er anders uitzien. De figuur moet dus nadrukkelijk gezien worden als een ruimtelijke weergave van de besproken gegevens van hier onderzochte partijen.

Tabel 4.17 Discriminantanalyse, gestandaardiseerde canonische discriminantfunctie coëfficiënten^a

		analyse 1		analyse 2	
		functie 1	functie 2	functie 1	functie 2
verklaarde variantie		80%	18%	72%	20%
opvattingen	euthanasie	0,897	-0,307	,656	-,213
	inkomensverschillen	0,054	0,457	,054	,204
	Integratie	0,082	0,171	,027	,039
	Europese eenwording	0,222	0,015	,124	-,002
	sociale uitkeringen	0,015	0,305	,000	,145
	kerncentrales	0,113	0,453	,078	,251
	criminaliteit	0,224	0,308	,121	,132
	militairen	0,167	0,175	,128	,143
saliency	bevorderen individuele vrijheid			-,092	,193
	terugdringen rol overheid			-,045	,198
	handhaven christelijk karakter land			,438	-,055
	streven schoon en duurzaam milieu			,007	-,183
	bevorderen economische groei			,012	,218
	bevorderen ondernemersklimaat			,024	,259

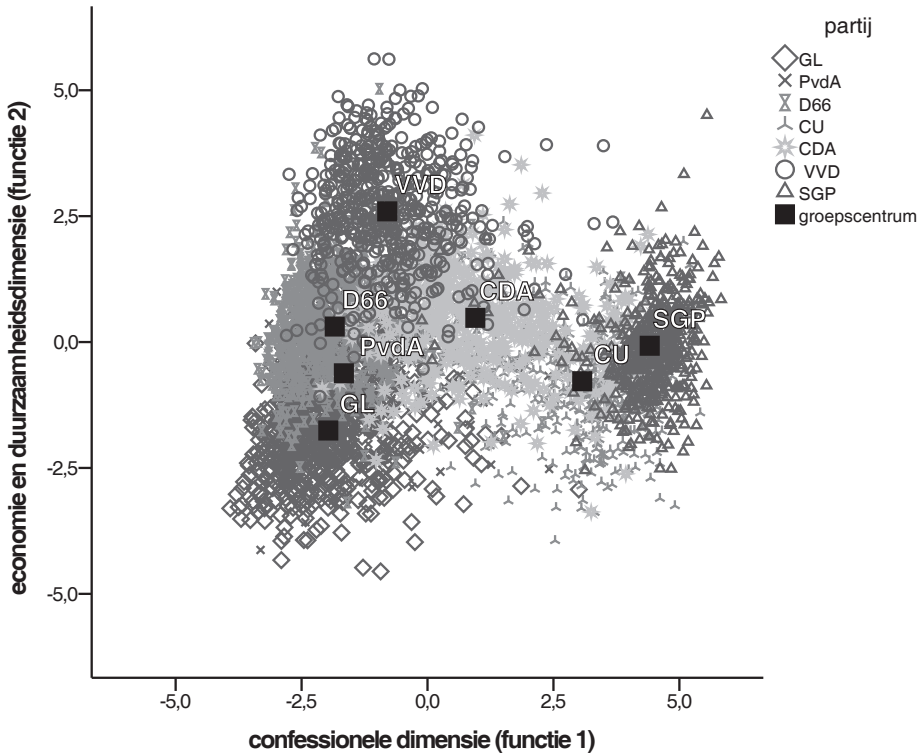
a. Voor de tweede analyse zijn alleen de partijdoelen opgenomen die het meest bijdragen aan de uitkomsten, een overzicht van de bijdrage van alle doelen staat in bijlage 4.3.

Bron: LPO 2008

Overlap tussen partijen in opvattingen en issue saliency

Een tweede manier om verschillen in opvattingen en *issue saliency* in samenhang te bekijken, is door te kijken tussen welke partijen de overlap in opvattingen en nadruk (uit tabellen 4.2-4.9, 4.12, 4.14) groot is. De discriminantanalyse hierboven is gericht op het vinden van verschillen tussen partijen en daarmee op de predictoren waarop deze zeven partijen zich onderscheiden. De thema's waarop dat het geval is, krijgen daarmee extra gewicht en worden als het ware 'belangrijker' gemaakt dan thema's waarop weinig verschil is. In de ruimtelijke weergave van figuur 4.10 staan dan ook vooral een ethische en economische vraagstukken centraal, andere vraagstukken spelen een veel kleinere rol. Hieronder volgen we een andere procedure en geven we alle thema's een gelijk gewicht om te zien tussen welke partijen er dan weinig of veel overlap is.

Figuur 4.10 Distriminantanalyse (canonische distriminantfuncties), 2008

Bron: LPO 2008

In figuur 4.11 is per set van partijen de gelijkheid in opvattingen en de gelijkheid in nadruk op bepaalde vraagstukken in beeld gebracht. De gelijkheid in opvattingen is de gemiddelde overlap tussen twee partijen op de acht onderzochte vraagstukken. De gelijkheid in nadruk is de gemiddelde overlap tussen twee partijen op basis van vragen over urgentie van vraagstukken en de partijdoelen. Deze overlap is afkomstig uit de eerder gepresenteerde tabellen. De gelijkheid in opvattingen is afgezet op de horizontale as, die gelijkheid in het belang dat leden aan een bepaald thema hechten op de verticale.

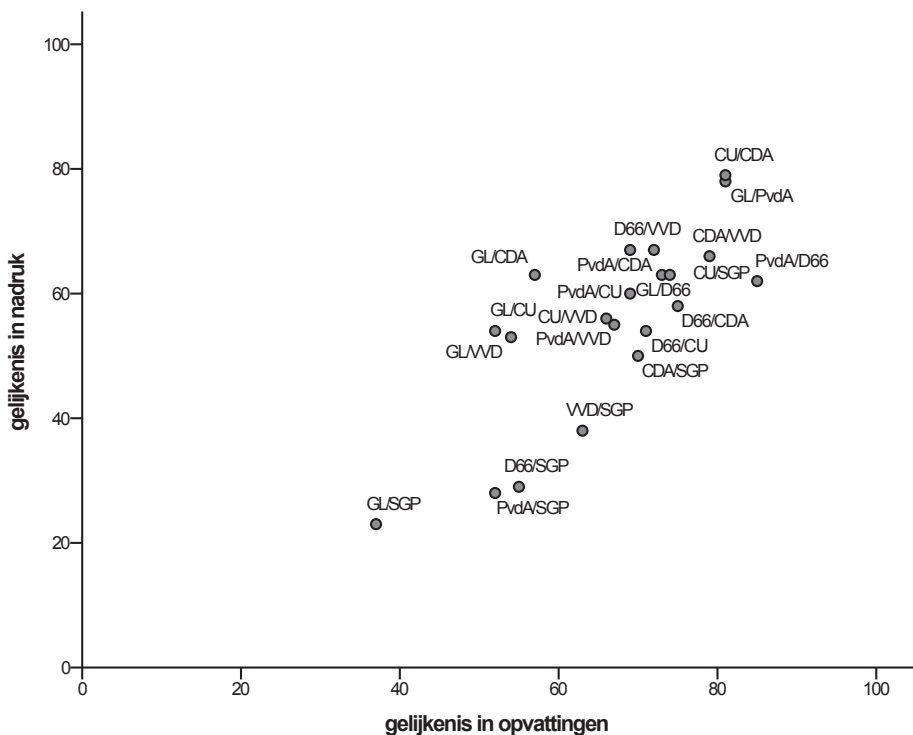
De meeste combinaties van partijen bevinden zich op de diagonaal, wat aangeeft dat er samenhang is tussen de gelijkheid in opvattingen en nadruk (Pearson's $r = 0,787$; $p = 0,00$; $N = 21$). Het is niet zo dat sommige leden totaal andere opvattingen hebben, maar dezelfde nadruk leggen of andersom. Net als bij de discriminantanalyse blijkt dat als twee ledenbestanden op elkaar lijken, dit zowel geldt voor de opvattingen van de leden als voor de nadruk die ze op bepaalde vraagstukken of doelen leggen. De grootste overlap van opvattingen voor de issues is er tussen leden van ChristenUnie/CDA, PvdA/GroenLinks en PvdA/D66. De grootste overlap in nadruk is er tussen leden van ChristenUnie/CDA en PvdA/GroenLinks. De minste overeenstemming is er tussen leden van SGP/GroenLinks,

SGP/PvdA en SGP/D66. Leden van de SGP zijn het meest onderscheidend, zowel in hun opvattingen als in het belang dat ze aan bepaalde vraagstukken hechten.

Het verschil tussen deze figuur en de vorige is de gelijkenis tussen het ledenbestand van ChristenUnie en CDA. Wegen we alle vraagstukken en nadruk even zwaar, dan liggen ChristenUnie en CDA relatief dicht bij elkaar; wordt er naar verschillen gezocht dan is de overlap geringer. Dat komt door de verschillen tussen beide partijen op de ethische dimensie. Op die dimensie zijn beide partijen duidelijk van elkaar te onderscheiden. Leden van deze partijen denken anders over euthanasie en leden van de ChristenUnie leggen veel vaker dan leden van het CDA nadruk op het christelijke karakter van Nederland. De ethische dimensie weegt zwaar in de discriminantanalyse. Hieronder is die weging er niet en is het vraagstuk van euthanasie slechts één van de vraagstukken, waardoor het grote verschil op deze dimensie wegvalt tegen de overlap die er op andere vraagstukken en doelen is. Wat in beide analyses overeenkomt, is dat de gelijkenis tussen PvdA/D66 en PvdA/GroenLinks in vergelijking met de andere sets van partijen relatief groot is.

Figuur 4.11 Inhoudelijke gelijkenis tussen partijen in opvattingen^a en nadruk^b, per combinatie van partijen, 2008

a. Gelijkenis in opvattingen is het gemiddelde percentage van de distributies van twee partijen die overlappen op de acht onderzochte vraagstukken (uit tabel 4.2 - 4.9).

b. Gelijkenis in nadruk is het gemiddelde percentage van distributies van twee partijen die overlappen op de twee onderzochte indicatoren voor nadruk (uit tabel 4.12 en 4.14).

Bron: LPO 2008

4.3 Convergentie of divergentie?

Discussies over de inhoudelijke positie van partijen en hun leden gaat niet alleen over een gebrek aan verschil, tevens is de veronderstelling dat het verschil kleiner wordt. Er zou sprake zijn van convergentie (o.a. Mair 1997: 132-133; Kitschelt 2000a: 166-169; Scarrow et al. 2000: 129).²⁵

Waar in het begin van de 20^e eeuw massapartijen bestonden met opvattingen en ideologieën die duidelijk van elkaar verschilden, zouden partijen zich ontwikkeld hebben tot *catch-all*- en kartelpartijen, waarvoor ideologie minder belangrijk is, die proberen een brede groep kiezers bij hun partij te betrekken en die inhoudelijk op elkaar lijken (Krouwel 2006: 265). Dat proces zou zijn ingezet vlak na de Tweede Wereldoorlog: Bell schreef al in 1960 over het einde van de ideologie. Alle partijen zouden, zeker na de val van de Muur in 1989, de liberale democratie en het marktmechanisme als principes aanvaarden en daardoor niet wezenlijk meer van elkaar verschillen.

Nederlandse partijen zouden zich niet aan dit mechanisme onttrekken (zie Koole 1992: 386). In de jaren zestig en zeventig zou de Nederlandse politiek weliswaar zijn onderbroken door een periode van politieke polarisatie tussen vooral PvdA en VVD (De Rooy 2005: 279; Eisinga et al. 1997: 8),²⁶ maar vanaf de jaren tachtig zouden de tekenen van inhoudelijke convergentie volop zichtbaar zijn. De Rooy (2005: 262) beschrijft die tijd als een periode van “ideologische onderkoeling” waarin verschillen tussen partijen kleiner worden. Het artikel van Oerlemans (1990) over het gebrek aan inhoudelijke verschillen tussen partijen is wellicht niet toevallig geschreven aan het einde van die periode.

4.3.1 Consensus onder Paars, polarisatie na ‘Fortuyn’?

Met de vorming van het eerste zogenoemde Paarse kabinet met PvdA, D66 en VVD in 1994, wint Oerlemans’ stelling dat Nederland een één-partijstaat is aan actualiteit.²⁷ ‘Paars’ is de “illustratie” (ROB 1998: 17) of “bekroning” (Voerman 2004: 50) van de ideologische convergentie. De jaren negentig lijken “in het teken te staan van het overbruggen van nagenoeg alle ideologische verschillen die sinds de tweede helft van de negentiende eeuw waren ontstaan” (De Rooy 2005: 278).

25 Anderen zien ontwikkelingen in de inhoudelijke verschillen tussen partijen overigens veel meer als een dynamisch proces, waarbij opvattingen nu eens convergeren en dan weer divergeren (vgl. Eisinga et al. 1997: 9).

26 Een kanttekening bij deze onderbreking is dat het toch meer zou gaan om een verandering van stijl dan van een nieuwe ideologische oriëntatie (Koole 1992: 336). Den Uyl sprak immers al in 1970 over de “smalle marge van de democratische politiek” (Den Uyl 1970: 299). Onderzoek op basis van partijprogramma’s laat echter zien, dat er althans op de links-rechtsdimensie in de jaren zeventig wel degelijk een groter verschil tussen de opvattingen van PvdA en VVD is dan in de periode daarna (Kernan en Pennings 2011: 252).

27 En volgens sommigen is zij dat nog steeds. Ronald van Raak (SP) omschreef de ideeën van Oerlemans in 2003 als “van blijvende politieke betekenis” (http://www.sp.nl/opinies/355/Een_partijstaat_Nederland.html (geraadpleegd op 30 december 2011)). En ruim 20 jaar na het verschijnen van zijn artikel schreef *NRC Handelsblad* (2 april 2011): “Oerlemans, onlangs op 84-jarige leeftijd overleden, is nog altijd actueel”.

Met de komst van Paars behoorden “scherpe ideologische conflicten tot het verleden” (RMO 2009: 24) en breekt “het hoogtepunt van depolitisering en consensusbeheer” aan (ROB 2009: 46). In 1996 refereert dagblad *Trouw* (19 september 1996) aan het artikel van Oerlemans: “Wat toen als spookbeeld werd gezien, begint inmiddels aardig werkelijkheid te worden. (...). Voor een kiezer moet er wat te kiezen zijn en voorzover deze algemene beschouwingen iets duidelijk maken, dan wel dat er voorlopig weinig te kiezen valt.”

De jaren negentig worden, kortom, door wetenschappers en commentatoren van toen en nu betiteld als de periode waarin de politieke consensus op haar hoogtepunt was en verschillen tussen de belangrijkste politieke spelers nagenoeg afwezig waren. Als partijleden al een gesloten kaste met dezelfde opvattingen vormen, dan zou dat zichtbaar moeten zijn in het partijledenonderzoek van 1999, gehouden ten tijde van het tweede Paarse kabinet. In vergelijking met het ledenonderzoek 1986 zouden de verschillen tussen leden van de Paarse coalitiepartijen PvdA, D66 en VVD kleiner moeten zijn.

Waar de Paarse jaren worden omschreven als saai en voorspelbaar (zie Van Holsteyn en Den Ridder 2005: 7), begint de 21^e eeuw turbulent. In 2002 is er de snelle opkomst en het succes van Fortuyn, die de gevestigde partijen uitdaagt en forse kritiek levert op de multiculturele samenleving en de verzorgingsstaat. Zijn LPF haalt bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2002 26 zetels. De multiculturele samenleving blijft de jaren daarna de agenda bepalen, mede door het vertrek van Wilders uit de VVD en de moord op Van Gogh in 2004.²⁸ In 2005 stemmen de Nederlandse kiezers in ruime meerderheid tegen een nieuw Europees grondwettelijk verdrag en komt het Europese vraagstuk prominenter op de politieke en publieke agenda. Tussen 1999 en 2008 transformeert de Nederlandse politiek aldus van een saai toneelstuk in een spannend schouwspel. In het publieke en het academische debat wordt er gediscussieerd over de betekenis van het ‘lange’ jaar 2002 (zie o.a. Brants en Van Praag 2005). Sommigen zien 2002 als een waterscheiding, een moment waarop de Nederlandse politiek en haar spelers definitief veranderden. Anderen zien het jaar als een korte onderbreking en leggen de nadruk op de continuïteit (zie o.a. Bovens en Hendriks 2008: 3).

De discussie over de vraag of ‘2002’ een keerpunt is of niet gaat onder andere over de opstelling van politieke partijen. Sommigen denken dat na de consensus uit de Paarse periode er na Fortuyn weer sprake zou zijn van polarisatie. Hendriks en Bovens (2008: 63) beschrijven de Nederlandse politiek na 2002 met de termen “pacificatie en polarisatie”. Pennings en Keman (2008: 175) stellen dat na 2001 “conflict enter[s] inter- en intra-party politics”. Door de komst van een nieuwe partij, de LPF, die een nieuw onderwerp agendeert en zich afzet tegen gevestigde partijen, zou het politieke speelveld zijn veranderd en begint er een periode waarin de verschillen tussen partijen groter worden. Als we deze redenering volgen, dan verwachten we dat de opvattingen van de leden van de vier partijen na 2002 uit elkaar zijn gegroeid en dat we in 2008 meer verdeeldheid aantreffen dan in 1999.

28 Op 2 november 2004 wordt de televisiemaker en publicist Theo van Gogh in Amsterdam vermoord door een radicale moslim.

Er zijn echter wetenschappers en politici die helemaal niet verwachten dat de verschillen tussen deze vier partijen (en hun leden) na 2002 groter zijn geworden, maar denken dat er sprake is van continuïteit. Zij zien dat de Nederlandse politiek in 2002 is veranderd, maar dan vooral in de zin dat de opkomst van de LPF het politieke speelveld heeft gewijzigd en dat dit speelveld met de komst van de PVV anders is gebleven. Ze denken echter niet dat dit heeft geleid tot meer verschillen tussen gevestigde partijen. Zo heeft de politicoloog Krouwel (2006) de indruk, dat de in de jaren negentig ingezette ontwikkeling van ideologische convergentie zich in de eerste helft van het nieuwe millennium doorzet. Hij stelt dat de grote Nederlandse partijen programmatisch dichter bij elkaar zijn komen te staan en dat de competitie tussen partijen louter symbolisch is. Bosma, politicus en ideoloog van de PVV, deelt de mening van nieuwe polarisatie evenmin. Hij meent dat de “links-liberale consensus” uit de jaren negentig in het begin van de 21^e eeuw nog altijd aanwezig is (2010a: 36).

Op basis van bovenstaande ontwikkelingen kunnen we een aantal verwachtingen formuleren over hoe de inhoudelijke verschillen tussen leden van PvdA, D66, CDA en VVD zich tussen 1986 en 2008 hebben ontwikkeld. Met ‘Paars’ als hoogtepunt van politieke consensus, verwachten we dat de inhoudelijke verschillen tussen leden in 1999 kleiner zijn dan in 1986. Over de ontwikkeling tussen 1999 en 2008 kunnen we drie verschillende verwachtingen formuleren. De eerste sluit aan bij het idee van 2002 als begin van een nieuwe periode van polarisatie in de Nederlandse politiek. Als daarvan sprake is, dan verwachten we dat de inhoudelijke verschillen tussen leden in 2008 groter zijn dan in 1999. De tweede verwachting volgt de redenering van Bosma dat verschillen in 1999 klein zijn en klein blijven: de inhoudelijke verschillen tussen leden tussen 1999 en 2008 zijn even groot. De derde verwachting sluit aan bij de redenering van Krouwel en overige literatuur over voortgaande convergentie. Op basis van die redenering verwachten we dat inhoudelijke verschillen tussen leden in 2008 kleiner zijn dan in 1999.

We kunnen wellicht specifiek zijn over wat we ten aanzien van enkele afzonderlijke vraagstukken verwachten in termen van convergentie of divergentie. In de Paarse kabinetten moesten vooral economische tegenstellingen worden overbrugd.²⁹ We verwachten dus dat de verschillen tussen leden van PvdA, D66 en VVD ten aanzien van economische kwesties in 1999 kleiner zijn dan in 1986. In 2002 kwam een einde aan de samenwerking tussen PvdA, D66 en VVD. We verwachten daarom dat inhoudelijke verschillen tussen leden van die partijen op de economische dimensie in 2008 groter zijn dan in 1999.

Ten aanzien van de kwesties van integratie en immigratie formuleren we twee verwachtingen. Het beeld bestaat dat gevestigde partijen het in de jaren negentig eens zijn over Europese eenwording en de multiculturele samenleving. Deze

---

29 Over ontwikkelingen ten aanzien van euthanasie formuleren we geen verwachtingen. We hebben wel verwachtingen over verschillen tussen partijen (de Paarse partijen PvdA, D66 en VVD zullen eensgezind zijn, het confessionele CDA zal anders denken), maar hebben geen specifieke verwachtingen over hoe deze verschillen zich door de tijd zullen ontwikkelen.

consensus zou mede hebben geleid tot de opkomst van nieuwe politieke partijen in het eerste decennium van de 21^e eeuw. Vanaf 2002 komen culturele vraagstukken meer centraal te staan in de Nederlandse politiek, onder andere dankzij de opkomst van de LPF en PVV, de moord op Van Gogh en het referendum over het Europese grondwettelijke verdrag. De opkomst van nieuwe partijen en het benadrukken van nieuwe issues zouden zorgen voor divergentie op de culturele dimensie (zie Pennings en Keman 2008: 175; RMO 2009: 24; Oosterwaal en Torenvlied 2010: 258; Keman en Pennings 2011: 254). We verwachten dan dat de inhoudelijke verschillen tussen de leden van de vier partijen ten aanzien van integratie en Europese eenwording in 2008 groter zijn dan in 1999.³⁰ De tweede verwachting volgt uit de redenering van Bosma (2010a) en Baudet (2013) dat verschillen ten aanzien van Europese integratie klein waren en blijven: verschillen tussen partijen blijven gelijk.

4.3.2 Ontwikkelingen in de opvattingen van leden

Met behulp van het LPO kunnen we voor leden van PvdA, D66, CDA en VVD, de vier 'bestuurderspartijen' waarop in termen van convergentie de meeste kritiek is, kijken of de inhoudelijke verschillen tussen hun leden sinds 1986 kleiner of groter zijn geworden. Om te kijken hoe die verschillen zich hebben ontwikkeld, kijken we wederom naar verschillen in opvattingen en verschillen in *issue saliency*.³¹ We bekijken opvattingen ten aanzien van euthanasie, inkomensverschillen en de links-rechtszelfplaatsing (in 1986, 1999 en 2008) en opvattingen ten aanzien van sociale uitkeringen, integratie en Europese eenwording (in 1999 en 2008).

Om een eerste indruk te krijgen van ontwikkelingen in verschillen tussen opvattingen van individuele leden kijken we naar de Agreement-score (zie tabel 4.18). Als er convergentie van opvattingen is, dan zal de A-score stijgen, als opvattingen divergeren dan zal de A-score dalen. Net als voor de zeven partijen in 2008, zien we voor de vier partijen in 1986, 1999 en 2008 dat de opvattingen van leden niet één pot nat zijn. De A-scores zijn relatief laag, wat betekent dat de leden van PvdA, D66, CDA en VVD van mening verschillen over de betreffende kwesties.

Tussen 1986 en 1999 neemt de eensgezindheid ten aanzien van euthanasie, inkomensverschillen en de links-rechtsplaatsing toe. Vooral ten aanzien van euthanasie stijgt de eensgezindheid onder leden van PvdA, D66, CDA en VVD behoorlijk (van 0,29 in 1986 naar 0,51 in 1999). Tussen 1999 en 2008 is het beeld wisselend. De eensgezindheid ten aanzien van euthanasie neemt verder toe (van 0,51 naar 0,72), de eensgezindheid over sociale uitkeringen is zo goed als constant

30 Over deze kwesties hebben we geen gegevens uit 1986; voor de ontwikkeling tussen 1986 en 1999 formuleren we dan ook geen verwachtingen.

31 Het zwaartepunt zal echter liggen op verschillen in opvattingen, omdat in de opeenvolgende ledenonderzoeken geen goed vergelijkbare vragen zijn opgenomen over het belang dat leden aan specifieke kwesties hechten.

(0,48 in 1999 en 0,50 in 2008). Over inkomensverschillen en in termen van links en rechts worden de leden van PvdA, D66, CDA en VVD het iets minder eens; ten aanzien van integratie van minderheden en Europese eenwording komen hun opvattingen verder uit elkaar te liggen.

Op het niveau van individuele leden van de vier partijen zien we dus de verschillen tussen 1986 en 1999 kleiner worden, wat duidt op convergentie. Tussen 1999 en 2008 verschilt de ontwikkeling per vraagstuk, maar is er eerder sprake van een (lichte) afname van de eensgezindheid dan van een stijging. Behalve bij het vraagstuk van euthanasie, duidt dit op steun voor de verwachting dat tussen 1999 en 2008 de inhoudelijke verschillen tussen individuele leden (iets) groter worden, meer dan op convergentie.

Tabel 4.18 A-score voor inhoudelijke kwesties en links-rechtszelfplaatsing, 1986-2008, gewogen^a

	euthanasie	inkomensverschillen	sociale uitkeringen	integratie van allochtonen	Europese eenwording	links rechts zelfplaatsing
1986	0,29	0,29	-	-	-	0,22
1999	0,51	0,38	0,48	0,43	0,38	0,35
2008	0,72	0,34	0,50	0,36	0,25	0,32

a. De cijfers zijn gewogen om te zorgen dat alle partijen evenveel leden in het bestand hebben (zie bijlage 1.2).

Bron: LPO 1986, 1999, 2008

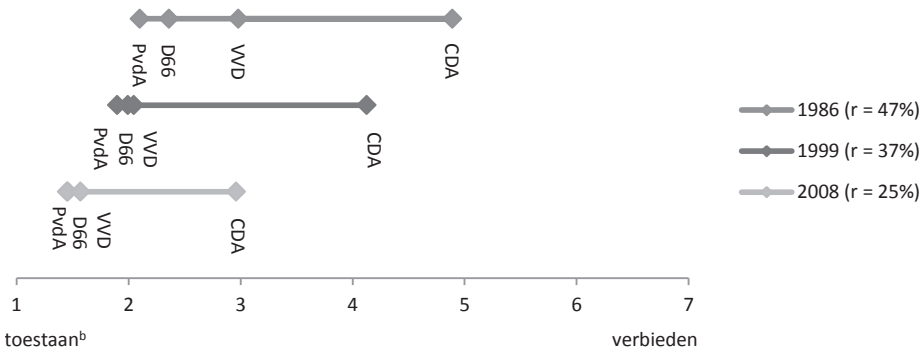
Om te kijken wat achter deze eerste indruk schuilgaat, tussen welke partijen zich precies verschillen voordoen en of de ontwikkelingen voor alle combinaties van partijen gelijk zijn, kijken we vervolgens naar de opvattingen per partij. Dat doen we door nogmaals verschillen in gemiddelden te bekijken (in bijlage 3.2 en 3.5 staan de volledige distributies en de respondent aantallen, in bijlage 4.2 staan uitkomsten van de post-hoc test om te bepalen of gemiddelden significant van elkaar verschillen) en de reikwijdte van de competitie tussen deze vier partijen in kaart te brengen. Ook kijken we met de gelijkenismaat naar het percentage van de distributies dat overlapt.

In figuur 4.12 zien we de opvattingen van de vier partijen ten aanzien van euthanasie in 1986, 1999 en 2008. De reikwijdte van de competitie is in 1986 47% en daalt in 1999 en 2008 naar respectievelijk 37% en 25%. Dat duidt op convergentie. De reikwijdte daalt vooral, doordat de gemiddelde positie van CDA-leden opschuift in de richting van de andere partijen. Waar leden van het CDA in 1986 neigen naar de opvatting dat euthanasie verboden moet zijn, neigen ze in 2008 naar het toestaan van euthanasie. Na 1986 wordt ook de afstand tussen de gemiddelde posities van de seculiere partijen kleiner. In 1986 nemen PvdA en D66 gemiddeld een vergelijkbare positie in, maar verschilt die positie van die van leden van de VVD. In 1999 en 2008 zijn de gemiddelde posities van PvdA, D66 en VVD niet meer te onderscheiden. Die convergentie zien we terug, als we kijken naar de onderliggende distributies (zie tabel 4.19). De opvattingen van leden van

PvdA, D66 en VVD gaan meer op elkaar lijken. Ook de opvattingen van leden van PvdA/CDA en D66/CDA lijken steeds meer op elkaar. De opvattingen van leden van CDA en VVD verschillen in 1999 meer dan in 1986 en gaan tussen 1999 en 2008 meer op elkaar lijken.

Tussen 1986 en 2008 is er sprake van convergentie van opvattingen ten aanzien van euthanasie: de reikwijdte van de competitie tussen de vier partijen daalt, de gemiddelden komen dichterbij elkaar te liggen en de gelijkennis van de onderliggende distributies neemt toe.

Figuur 4.12 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van euthanasie, 1986-2008^a

a. In de legenda tussen haakjes is per jaar de reikwijdte in percentage weergegeven, zie paragraaf 4.3.1 voor uitleg.

b. In 1986 stond op de linkeras de tekst “euthanasie toestaan als de patiënt daarom vraagt”, in 1999 en 2008 is het laatste deel van de zin weggelaten, zie bijlage 3.1.

Bron: LPO 1986, 1999, 2008

Tabel 4.19 Gelijkenis tussen opvattingen van partijleden ten aanzien van euthanasie, per set van partijen, 1986-2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

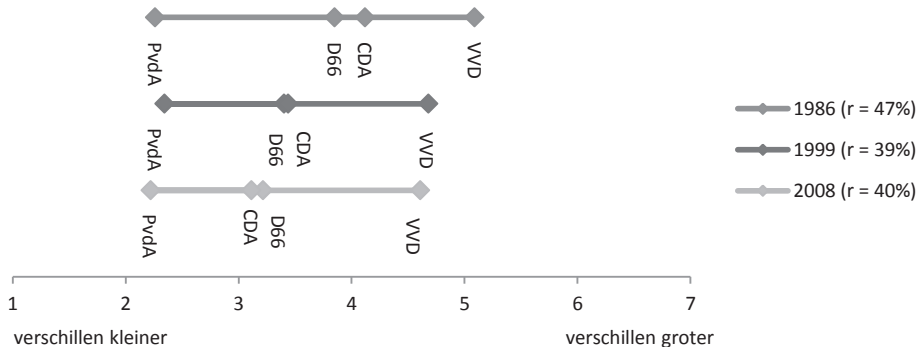
		PvdA-D66	PvdA-CDA	PvdA-VVD	D66-CDA	D66-VVD	CDA-VVD
euthanasie	1986	83	37	76	40	82	58
	1999	90	44	93	44	90	45
	2008	98	53	94	53	94	59

Bron: LPO 1986, 1999, 2008

Ten aanzien van het vraagstuk van inkomensverschillen (figuur 4.13) is de reikwijdte van de competitie tussen de vier partijen in 1986 47% en daalt die in 1999 naar 39%. In 2008 is de reikwijdte met 40% even groot. De daling tussen 1986 en 1999 komt vooral doordat de gemiddelde opvatting van leden van de VVD iets verschuift in de richting van de andere partijen. In 1986 verschillen PvdA en VVD het meest over inkomensverschillen: leden van de PvdA willen dat verschillen kleiner worden, leden van de VVD zijn voorstander van grotere verschillen. In 1999 en

2008 neemt het verschil tussen PvdA en VVD weliswaar iets af, maar hun leden blijven duidelijk onderscheidende opvattingen houden. Leden van D66 en CDA nemen een positie in die tussen die van PvdA en VVD in ligt. Hun gemiddelde positie verschilt in alle drie de jaren niet significant van elkaar. Tussen 1986 en 2008 stijgt de overlap van de onderliggende distributies van 78% in 1986 naar 93% in 1999 en 94% in 2008 (tabel 4.20).

Figuur 4.13 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van inkomensverschillen, 1986-2008^a

a. In de legenda tussen haakjes is per jaar de reikwijdte in percentage weergegeven, zie paragraaf 4.3.1 voor uitleg.

Bron: LPO 1986, 1999, 2008

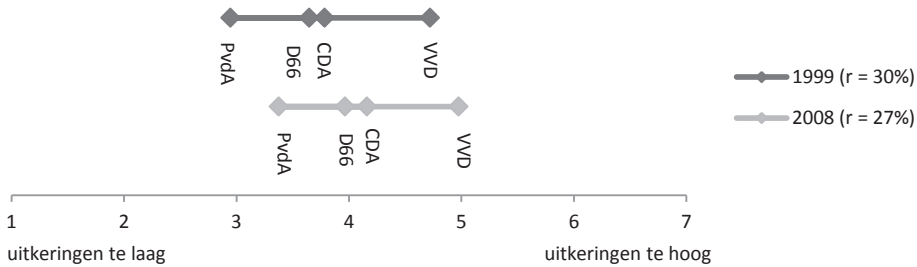
Ten aanzien van het vraagstuk van sociale uitkeringen (zie figuur 4.14), waarover we geen gegevens uit 1986 hebben, daalt de reikwijdte van competitie tussen 1999 en 2008 zeer licht van 30% naar 27%. De verschillen in opvattingen tussen de vier partijen zijn betrekkelijk klein. In beide jaren liggen de opvattingen van leden van PvdA en VVD het verst uit elkaar. Maar het verschil in gemiddelden neemt iets af en de gelijkens van distributies toe. Leden van D66 en CDA nemen ook ten aanzien van sociale uitkeringen een gemiddelde positie in die zowel in 1999 als in 2008 niet van elkaar te onderscheiden is. Tussen 1999 en 2008 wordt het verschil in gemiddelden iets groter en daalt de gelijkens van distributies heel licht naar 91%.

Is er nu op de economische dimensie sprake van convergentie of divergentie? Over het algemeen zien we meer tekenen van convergentie, maar de afname van verschillen in opvattingen blijft beperkt en verschilt per set van partijen. De verwachting dat PvdA en VVD ten aanzien van economische vraagstukken in 1999 meer op elkaar lijken dan in 1986 komt uit: de afstand tussen de gemiddelde posities daalt en de gelijkens van distributies stijgt. Het is niet zo dat de verschillen tussen leden van PvdA en VVD na de Paarse coalitie toenemen: tussen 1999 en 2008 blijven de verschillen nagenoeg gelijk, ten aanzien van sociale uitkeringen is er eerder sprake van een kleiner verschil. Tussen 1986 en 1999 wordt ook het verschil tussen PvdA en D66 kleiner, het verschil tussen VVD en D66 blijft min of meer gelijk. Tussen 1999 en 2008 wordt het verschil tussen PvdA en D66 wederom kleiner, dat tussen D66 en VVD neemt iets toe. Waar uit een analyse

van verkiezingsprogramma's blijkt dat PvdA en VVD vanaf 1989 eensgezinder worden ten aanzien van sociaaleconomische kwesties (Pennings en Keman 2008: 158; Keman en Pennings 2011: 252), gaat dat ten aanzien van hun leden op voor de periode 1986-1999, maar zijn de verschillen in 2008 niet evident kleiner.

Figuur 4.14 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van sociale uitkeringen, 1999-2008^a

a. In de legenda tussen haakjes is per jaar de reikwijdte in percentage weergegeven, zie paragraaf 4.3.1 voor uitleg.

Bron: LPO 1999, 2008

Tabel 4.20 Gelijkenis tussen opvattingen van partijleden ten aanzien van inkomensverschillen en sociale uitkeringen, per set van partijen, 1986-2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

		PvdA-D66	PvdA-CDA	PvdA-VVD	D66-CDA	D66-VVD	CDA-VVD
inkomensverschillen	1986	53	40	25	78	66	72
	1999	62	67	35	93	64	65
	2008	68	67	35	94	59	61
sociale uitkeringen	1999	75	70	46	94	64	69
	2008	75	75	52	91	59	68

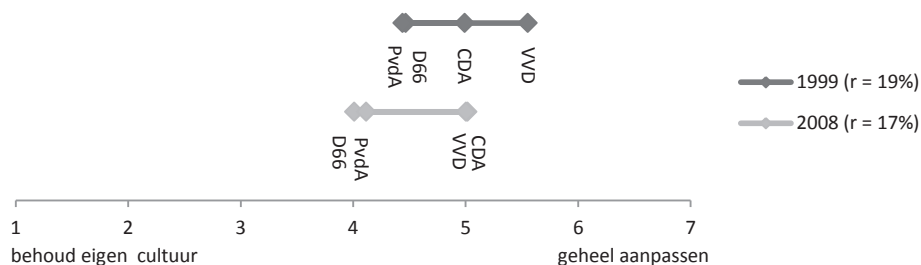
Bron: LPO 1986, 1999, 2008

Hoewel er behoorlijke verdeeldheid is gebleken onder individuele leden van PvdA, D66, CDA en VVD ten aanzien van integratie van minderheden en Europese eenwording (zie tabel 4.18), zien we die verdeeldheid niet terug als we de verschillen op het niveau van partijen bekijken. De reikwijdte van de competitie ligt voor beide vraagstukken onder de 20%. Die discrepantie duidt erop, dat de verdeeldheid zich meer binnen dan tussen partijen voordoet (zie ook hoofdstuk 3).

Als we kijken naar het vraagstuk van integratie (figuur 4.15), dan zien we dat de reikwijdte (het verschil tussen de gemiddelde opvatting van leden van PvdA en VVD) in 1999 19% is en in 2008 17%. De gemiddelde opvattingen van de vier partijen liggen dan ook niet ver uit elkaar. De verschillen in de opvattingen van leden van PvdA/D66 zijn gelijk gebleven, die tussen PvdA/CDA en D66/CDA werden groter, omdat het CDA is verschoven in de richting van de VVD, en die

tussen PvdA/VVD, D66/VVD en vooral CDA/VVD werden kleiner. De overlap tussen PvdA/D66 (91%) en CDA/VVD (96%) is groot.

Figuur 4.15 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van integratie van allochtonen, 1999-2008^a

a. In de legenda tussen haakjes is per jaar de reikwijdte in percentage weergegeven, zie paragraaf 4.3.1 voor uitleg.

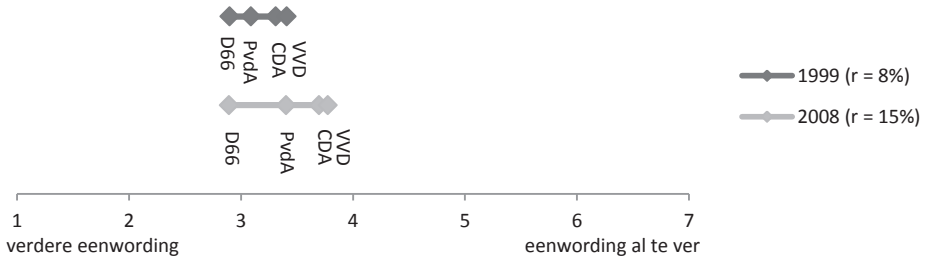
Bron: LPO 1999, 2008

Bij het vraagstuk van Europese eenwording (figuur 4.16) zijn de verschillen tussen de leden van de twee meest uit elkaar gelegen partijen (D66 en VVD) nog geringer, maar anders dan bij het vraagstuk van integratie groeit de reikwijdte tussen 1999 en 2008 van 8% naar 15%. In 1999 zijn de verschillen tussen de vier partijen zeer gering en in 2008 blijven ze gelijk (de verschillen tussen PvdA/CDA, PvdA/VVD en CDA/VVD) of worden iets groter (PvdA/D66, D66/CDA en D66/VVD).

Op de culturele dimensie zien we aldus tussen 1999 en 2008 twee tegengestelde ontwikkelingen. Ten aanzien van het vraagstuk van de integratie van allochtonen zijn de verschillen tussen partijen iets afgenomen; de verwachting dat verschillen groter worden vindt geen steun. Er is althans tussen deze vier partijen geen teken van nieuwe polarisatie sinds het roerige begin van de 21^e eeuw. Ten aanzien van het vraagstuk van Europese eenwording lijkt er – in zeer beperkte mate – steun voor de verwachting dat verschillen groter worden. Voor beide vraagstukken geldt echter dat de spreiding in standpunten klein was en blijft en de opvattingen van partijleden dicht bij elkaar liggen. In die zin hebben diegenen die weinig verschillen tussen partijen signaleren misschien toch gelijk.³²

³² Al is van een “links-liberale consensus” waarover Bosma spreekt geen sprake. Die consensus ontbreekt, omdat in 2008 nog steeds verschillen bestaan *binnen* partijen en de verdeeldheid met name op het Europese vraagstuk is toegenomen (zie hoofdstuk 3).

Figuur 4.16 Gemiddelde zelfplaatsing van partijleden ten aanzien van het vraagstuk van Europese eenwording, 1999-2008^a

a. In de legenda tussen haakjes is per jaar de reikwijdte in percentage weergegeven, zie paragraaf 4.3.1 voor uitleg.

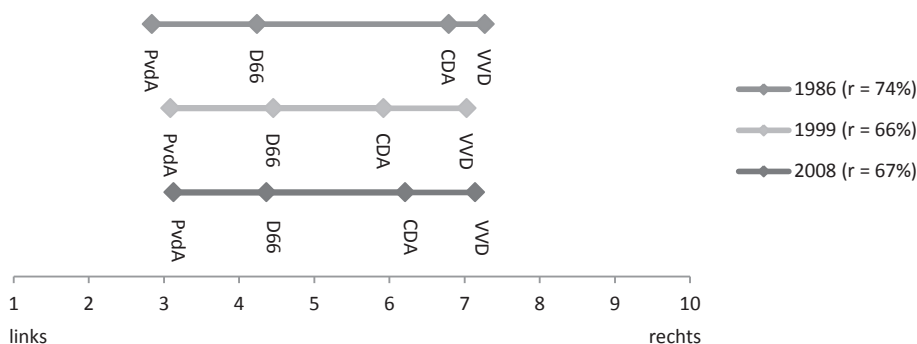
Bron: LPO 1999, 2008

Tabel 4.21 Gelijkenis tussen opvattingen van partijleden ten aanzien van integratie en Europese eenwording, per set van partijen, 1986-2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

		PvdA-D66	PvdA-CDA	PvdA-VVD	D66-CDA	D66-VVD	CDA-VVD
integratie	1999	91	85	66	85	64	79
	2008	91	75	74	70	69	96
EU	1999	91	91	91	85	85	95
	2008	87	92	89	80	79	95

Bron: LPO 1999, 2008

Tot slot bekijken we de overkoepelende links-rechtsoriëntatie (zie figuur 4.17 en tabel 4.22). Net als op de economische dimensie neemt de reikwijdte van competitie tussen deze vier partijen af tussen 1986 en 1999 (van 74% naar 66%), terwijl de verschillen tussen 1999 en 2008 niet verder afnemen. Die ontwikkeling doet zich overigens niet bij alle sets van partijen voor. Tussen 1986 en 2008 zijn de verschillen in opvattingen van PvdA en D66 steeds iets kleiner geworden. De afstand tussen leden van PvdA/CDA, D66/CDA en D66/VVD nam tussen 1986 en 1999 af, maar werd daarna iets groter. Ook tussen leden van PvdA/VVD nam de afstand tussen 1986 en 1999 iets af en bleef daarna gelijk. Tussen leden van CDA en VVD werd de afstand tussen 1986 en 1999 groter en daarna iets kleiner. Al met al zien we dat de verschillen tussen de partijen tussen 1986 en 1999 licht afnemen en daarna nauwelijks veranderen. Er is voor deze vier partijen in termen van links en rechts zeker geen ontwikkeling naar verdere polarisatie vanaf 2002.

Figuur 4.17 Gemiddelde links-rechtszelfplaatsing van partijleden, 1986-2008^a

a. In de legenda tussen haakjes is per jaar de reikwijdte in percentage weergegeven, zie paragraaf 4.3.1 voor uitleg.

Bron: LPO 1986, 1999, 2008

Tabel 4.22 Gelijkenis tussen de links-rechts zelfplaatsing van partijleden, per set van partijen, 1986-2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

		PvdA-D66	PvdA-CDA	PvdA-VVD	D66-CDA	D66-VVD	CDA-VVD
links-rechts	1986	54	25	14	47	30	80
	1999	61	35	18	65	37	68
	2008	63	31	18	54	32	72

Bron: LPO 1986, 1999, 2008

4.3.3 Ontwikkelingen in *issue saliency*: belangrijke vraagstukken

Verschillen en overeenkomsten kunnen ook zichtbaar worden in thema's en vraagstukken die partijen belangrijk vinden. In het LPO van 1986 zijn geen vragen opgenomen over het belang dat leden aan bepaalde vraagstukken of doelen hechten, in het LPO van 1999 en 2008 is dat wel het geval. De opgenomen vragen zijn echter niet gelijklopend en daarom moeten we bij het in kaart brengen van de ontwikkelingen in *issue saliency* voorzichtigheid betrachten.

In 1999 is aan partijleden gevraagd vijf vraagstukken te ordenen in volgorde van belangrijkheid. In tabel 4.23 is voor 1999 te zien welke van de vijf voorgelegde vraagstukken de leden van de vier partijen het meest belangrijk vinden. Partijleden zijn daarover behoorlijk eensgezind. Leden van het CDA hechten aanzienlijk meer belang aan het euthanasievraagstuk dan leden van andere partijen: 28% van hen plaatst het op de eerste plaats.³³ Leden van de PvdA vinden de vraagstukken van inkomensverschillen en sociale uitkeringen belangrijker dan leden van D66,

33 Over het belang van euthanasie zijn CDA-leden overigens verdeeld. Naast de 28% die het vraagstuk op de eerste plaats zet, is er een groep van 20% die het vraagstuk op de laatste plaats zet.

CDA en VVD. Tussen leden van D66 en VVD is er veel overeenstemming over de prioriteit ten aanzien van deze vijf vraagstukken.

In 2008 konden leden over acht voorgelegde vraagstukken zeggen welke zij vonden dat hun partij met voorrang zou moeten aanpakken (zie tabel 4.24). Zoals we eerder zagen, is het vraagstuk van integratie voor leden van alle vier de partijen belangrijk. De PvdA onderscheidt zich van de andere partijen door het belang dat leden hechten aan inkomensverschillen, D66 onderscheidt zich vanwege Europese eenwording. De prioriteiten van CDA en VVD vertonen in 2008 grote gelijkens.

Tabel 4.23 Belangrijkste vraagstuk volgens partijleden^a, per partij, 1999

	PvdA	D66	CDA	VVD
euthanasie	12	14	28	14
inkomensverschillen	28	17	18	19
integratie van allochtonen	27	40	25	42
Europese eenwording	8	16	10	17
sociale uitkeringen	25	13	19	9
totaal	100	100	100	100
N ^b	188	186	172	186

a. Vraagstelling: 'Kunt u aangeven hoe belangrijk u de zojuist genoemde politieke vraagstukken vindt? U kunt dat doen door een 1 te zetten achter het belangrijkste vraagstuk, een 2 achter het op een na belangrijkste, en zo verder'. Weergegeven is de gemiddelde plaatsing van een vraagstuk op een schaal van 1 tot 5, waarbij 1 het meest belangrijke en 5 het minst belangrijke vraagstuk is.

b. In dataset tellen de eerste keuzes niet op tot 100%. Eerste keuzes zijn herberekend zodat ze optellen tot 100%.

Bron: LPO 1999

Tabel 4.24 Belangrijkste vraagstuk volgens partijleden^a, per partij, 2008

	PvdA	D66	CDA	VVD
euthanasie	6	10	3	6
inkomensverschillen	30	9	15	10
integratie van allochtonen	32	38	26	32
Europese eenwording	6	23	9	10
sociale uitkeringen	11	4	11	7
kerncentrales	5	7	11	16
criminaliteit	7	5	22	19
militaire missies	3	5	3	1
totaal	100	101	100	101
N	501	854	406	512

a. Vraagstelling: 'Welke van de hiervoor genoemde politieke kwesties zou uw partij met voorrang moeten proberen aan te pakken en op te lossen?' In de gearceerde cellen staan vraagstukken die door meer dan 15% van de leden zijn genoemd.

Bron: LPO 2008

In tabel 4.25 staat de overlap van de opiniedistributies voor 1999 en 2008. Omdat het aantal antwoordopties in 2008 groter is dan in 1999, is het logisch dat de overlap in 2008 iets zal dalen. Het is dan ook interessant wanneer dat niet het geval is, zoals bij CDA en VVD. In 1999 kent een gedeelte van de CDA-leden nog prioriteit toe aan het euthanasievraagstuk en ze verschillen daarin van VVD-leden, in 2008 zijn er nauwelijks CDA-leden die dat doen en lijken hun prioriteiten meer op die van VVD-leden. De overlap tussen D66 en VVD nam tussen 1999 en 2008 juist af. Waar de prioriteiten van leden van beide partijen in 1999 nauwelijks van elkaar te onderscheiden waren, zijn leden van D66 in 2008 vaker belang gaan toekennen aan Europese eenwording en daardoor meer gaan verschillen van VVD-leden.

Tabel 4.25 Gelijkenis in de nadruk op bepaalde vraagstukken, per set van partijen, 1999-2008 (percentage van de distributie dat overlapt)

	1999				2008			
	PvdA	D66	CDA	VVD	PvdA	D66	CDA	VVD
PvdA								
D66	77				70			
CDA	82	80			76	66		
VVD	74	96	76		74	73	87	

Bron: LPO 1999, 2008

4.3.4 Convergentie of divergentie?

De verwachting dat de inhoudelijke verschillen tussen leden van CDA, D66, PvdA en VVD in 1999 kleiner zijn dan in 1986, vindt steun in de gegevens: verschillen in opvattingen over euthanasie, inkomensverschillen en de links-plaatsing worden kleiner. De verwachting dat de inhoudelijke verschillen tussen leden van PvdA en VVD in 1999 kleiner zijn dan in 1986 ten aanzien van economische kwesties (inkomensverschillen, de overkoepelende links-rechtsdimensie) komt eveneens uit. Het is overigens niet zo, dat de verschillen tussen de grootste partijen in de Paarse coalitie in 1999 zijn verdwenen. De posities van beide partijen zijn zowel in 1986 als in 1999 van elkaar te onderscheiden, maar de verschillen zijn in 1999 kleiner.

Over de ontwikkeling tussen 1999 en 2008 hadden we diverse verwachtingen. Er zou sprake zijn van divergentie als gevolg van nieuwe polarisatie, het kan zijn dat de convergentie zich doorzet, of dat verschillen blijven zoals ze in 1999 zijn. De gegevens laten zich niet gemakkelijk interpreteren als steun voor één van die verwachtingen. In die zin is '2002' voor de opvattingen van partijleden en de verschillen in die opvattingen geen duidelijk keerpunt.

Ten aanzien van het vraagstuk van euthanasie is er tussen 1999 en 2008 sprake van convergentie: de consensus tussen partijen was al relatief groot en neemt toe. Op de economische dimensie (inkomensverschillen, sociale uitkeringen, links-rechts) blijven verschillen nagenoeg gelijk. Over de culturele dimensie werd

in het eerste decennium van de 21^e eeuw het meest gediscussieerd. Wat betreft convergentie of divergentie is het beeld op deze dimensie echter gemengd. Ten aanzien van het vraagstuk van integratie van allochtonen nemen verschillen iets af, bij Europese eenwording nemen verschillen iets toe. De verwachting dat verschillen tussen leden van de vier partijen ten aanzien van integratie groter worden komt dus niet uit, maar ten aanzien van Europese eenwording is er enige steun voor de verwachting van toenemende verschillen. Voor beide vraagstukken geldt wel, dat de verschillen in de gemiddelde posities van de leden relatief klein waren en blijven.

Ook wat betreft verschillen in *issue saliency* is er geen duidelijk patroon: de verschillen tussen CDA en VVD lijken bijvoorbeeld kleiner te worden, terwijl die tussen D66 en VVD groter worden. De verwachting dat de opvattingen van leden van PvdA en VVD na de 'Paarse jaren' uit elkaar zijn gegroeid, vindt geen steun in deze gegevens. Dat geldt ook voor de specifiekere verwachting dat de verschillen in opvattingen van leden van PvdA en VVD ten aanzien van economische kwesties in 2008 groter zijn dan in 1999.

4.4 Verschillen volgens partijleden

In deze paragraaf bekijken we het politieke spectrum door de ogen van partijleden. Hebben zij het idee dat er betekenisvolle verschillen zijn tussen Nederlandse politieke partijen? Tussen welke partijen zien zij verschillen dan wel overeenkomsten? Deze percepties zijn om twee redenen interessant. In de eerste plaats geven de percepties van leden over verschillen tussen partijen inzicht in de manier waarop diegenen die onderdeel uitmaken van partijen aankijken tegen het partijensysteem. Zien zij wezenlijke verschillen tussen partijen of onderschrijven ze de indruk van Oerlemans en anderen dat er eigenlijk weinig te kiezen is? In de tweede plaats bieden percepties van leden inzicht in de mogelijkheden voor politieke samenwerking. In de inleiding schreven we al dat betekenisvolle verschillen tussen partijen van belang zijn om competitie mogelijk te maken, maar dat te veel verdeeldheid, in de vorm van polarisatie tussen partijen bijvoorbeeld, voor een meerpartijensysteem als het Nederlandse problematisch kan zijn, omdat het samenwerking tussen partijen kan bemoeilijken. Te grote verschillen tussen partijen kunnen zorgen voor een situatie waarin er geen coalitie kan worden gevormd en een stabiele regeringsvorming niet mogelijk is (zie o.a. Van Thijn 1967). In Nederland werken partijen echter niet alleen samen in regeringscoalities, ze zoeken ook samenwerking in het parlement, gaan lijstverbindingen aan om extra restzetels te krijgen³⁴ en dienen (vooral op lokaal of Europees niveau) samen

34 Partijen die in alle kieskringen meedoen en waarvan de naam is geregistreerd kunnen een lijstverbinding aangaan, waarmee ze hun kans op restzetels vergroten. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 gingen SP-GroenLinks en ChristenUnie-SGP lijstverbindingen aan, bij de verkiezingen van 2010 waren er lijstverbindingen tussen GroenLinks-PvdA en ChristenUnie-SGP en in 2012 tussen SP-GroenLinks-PvdA en ChristenUnie-SGP (Kiesraad 2006; 2010; 2012).

lijsten in bij verkiezingen.³⁵ In het verleden leidde samenwerking tussen partijen weleens tot een fusie van partijen: denk aan de ontstaansgeschiedenis van CDA, GroenLinks en ChristenUnie.

Over het algemeen zijn partijen eerder geneigd samen te werken met partijen die inhoudelijk dichterbij hen staan, dan met partijen die er totaal andere standpunten op na houden (vgl. Gallagher et al. 2001: 344; Andeweg en Irwin 2009: 136). Wat zou dat betekenen als we de percepties van leden bekijken? Zouden zij instemmen met samenwerking en met welke partijen dan? Die vraag wordt extra relevant, omdat leden zich steeds vaker via ‘formatiecongressen’ uitspreken voor of tegen de vorming van een bepaalde coalitie, zie het formatiecongres van D66 in 2005, dat van het CDA in 2010 of dat van de PvdA in 2012.³⁶ Ook over andere vormen van samenwerking, zoals het aangaan van lijstverbindingen en partijfusies, hebben leden zeggenschap.

Dat leden naar het politieke speelveld kijken om te bezien met welke partijen hun partij kan samenwerken in de Tweede Kamer en na de verkiezingen, wordt treffend geïllustreerd door een uitspraak van Samsom, fractievoorzitter van de PvdA, in *de Volkskrant* van 24 maart 2012. Als reactie op de vraag met welke partijen hij wil samenwerken zegt hij: “Ik ben eerst bezig met de PvdA. Als ik daarna om me heen kijk zie ik op even grote afstand, op andere hoeken van het speelveld, SP en GroenLinks. Het CDA staat ietsje verder weg” (Hoedeman en Meijer 2012).

Hoe zien andere, gewone leden dat speelveld? Leden is gevraagd de eigen partijen de andere Nederlandse partijen die in 2008 in de Tweede Kamer vertegenwoordigd waren te plaatsen op een schaal van 1 (links) tot en met 10 (rechts).³⁷ Eerst kijken we naar de gemiddelde partijplaatsing. Aangezien de gemiddelde partijplaatsing verschillen onderdrukt, zoals we zullen zien, kijken we vervolgens naar de afstand op individueel niveau: hoeveel afstand in termen van links en rechts ziet een partijlid tussen de eigen partij en andere partijen?

35 ChristenUnie en SGP doen bijvoorbeeld in sommige gemeenten met een gezamenlijke lijst mee met de verkiezingen, ook GroenLinks en PvdA doen dat. ChristenUnie en SGP deden in 2009 met een gezamenlijke lijst mee aan de verkiezingen voor het Europees Parlement (Kiesraad 2009), in 2014 zullen zij dat weer doen (Kiesraad 2014).

36 In 2005 congresseerde D66 over het zogenoemde “Paasakkoord”, in 2010 discussieerden CDA-leden over de totstandkoming van een kabinet van CDA en VVD met gedoogsteun van de PVV, in 2012 hield de PvdA een formatiecongres dat toestemming moest verlenen aan de totstandkoming van een kabinet van PvdA en VVD. Ook in een verder verleden speelden leden overigens soms een rol bij de totstandkoming van kabinetten. Zo keerde het kader van de PvdA zich in 1977 tegen het tweede kabinet Den Uyl (met PvdA en CDA); dat kabinet kwam er niet. In 1981 stemde een buitengewoon congres van de PvdA wel in met kabinetsdeelname.

37 De overige partijen stonden in beginsel in alfabetische volgorde, direct onder elkaar gerangschikt en na de eigen partij, waardoor men al gegeven scores voor de andere partijen kan zien. Elke afwijking is aldus waarschijnlijk een bewust aangegeven verschil. Bij deze plaatsingen van de eigen partij en andere partijen kunnen assimilatie- en contrasteffecten optreden (zie ook hoofdstuk 3). In zo'n geval is de plaatsing van een partij niet alleen een uitdrukking van een perceptie over de inhoudelijke plaatsing, maar ook van een algemeen oordeel van die partij.

Gemiddelde partijplaatsing in de ogen van partijleden

In figuur 4.18 zien we hoe de leden van de onderzochte partijen het politieke spectrum zien. De diverse partijen dekken in de ogen van leden een groot deel van dat spectrum: gemiddeld is 75% van de schaal gevuld, bij leden van ChristenUnie (66%) en CDA (63%) ligt dit percentage iets lager. Hoewel Nederlandse partijen in de ogen van leden een groot deel van het links-rechts spectrum bestaan, zien zij echter niet tussen alle partijen grote verschillen. De gemiddelde plaatsing van SP en GroenLinks ligt dicht bij elkaar. Datzelfde geldt voor de partijplaatsingen van ChristenUnie/CDA, SGP/VVD en PVV/TON.

Er zijn grote overeenkomsten in de manier waarop leden naar het politieke spectrum kijken. Alle leden, behalve die van de SGP, zijn eensgezind in hun perceptie van de meest linkse en de meest rechtse partijen: de SP is de meest linkse, de PVV en TON zijn de meest rechtse. Leden van de SGP zien hun eigen partij gemiddeld als de meest rechtse partij. Over de relatieve positie van de meeste partijen zijn de leden het vaak eens. GroenLinks is links, gevolgd door de PvdA die een positie links van het midden inneemt. D66, CDA en ChristenUnie worden meer in het midden geplaatst. VVD en SGP staan aan de rechterkant van het politieke spectrum.

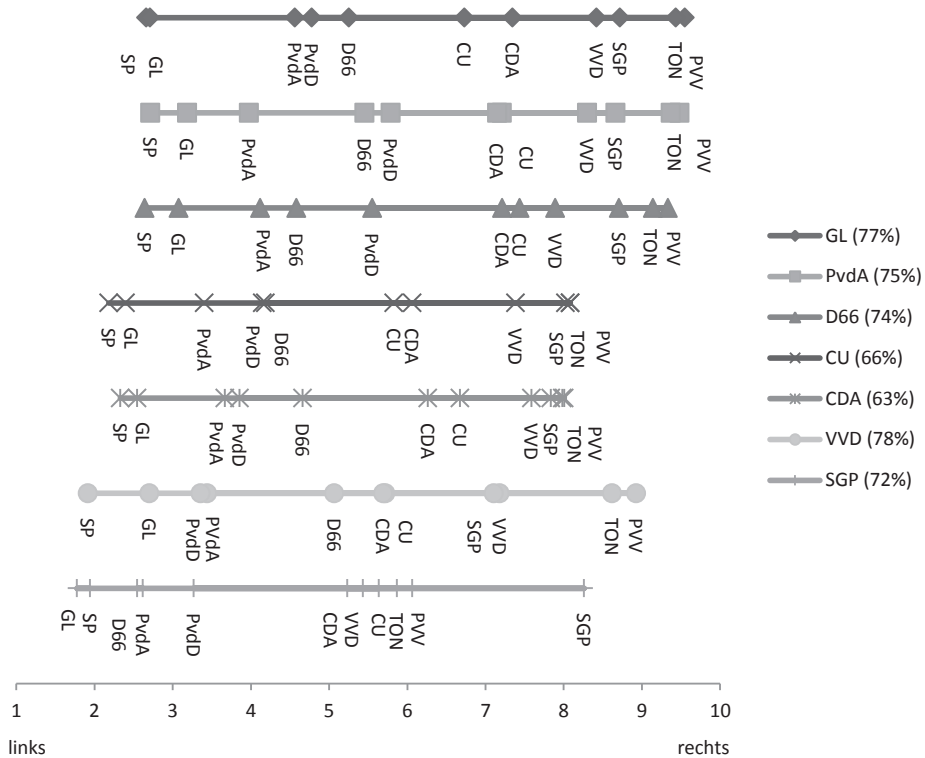
Over de plaatsing van de PvdD en ChristenUnie zijn de leden van de onderzochte partijen minder eensgezind. Leden van GroenLinks, CDA en VVD plaatsen de PvdD dicht in de buurt van de PvdA. Leden van de PvdA en ChristenUnie plaatsen de partij dicht bij D66. Ook de volgorde van CDA en ChristenUnie wijkt af: leden van GroenLinks en ChristenUnie plaatsen de ChristenUnie gemiddeld links van het CDA. De leden van de overige partijen geven de ChristenUnie een plek rechts van het CDA.

De absolute afstand tussen de eigen partij en andere partijen

Figuur 4.18 geeft een indruk van de manier waarop een partijlid tegen het politieke spectrum aankijkt. De figuur zegt echter niet alles over afstanden die leden zien. De gemiddelde positie van GroenLinks en SP is in de ogen van GroenLinks-leden dicht bij elkaar en datzelfde geldt voor de positie van ChristenUnie en CDA in de ogen van ChristenUnie-leden. Die uitkomst is enigszins contra-intuïtief, omdat we op basis van de sterke ideologische motivatie van partijleden wellicht mogen verwachten dat zij een duidelijk onderscheid zien tussen hun eigen partij en andere verwante partijen (zie Van der Brug 1997: 148; Irwin en Van Holsteyn 2001). De geringe afstand in gemiddelde plaatsing betekent echter niet noodzakelijkerwijs dat individuele GroenLinks-leden nauwelijks afstand zien tussen hun eigen partij en SP, of dat alle leden van de ChristenUnie hun eigen partij en het CDA op dezelfde plaats zetten. Het is immers een gemiddelde: als sommige leden een partij linkser zien en andere rechtser, dan middelt dat uit. Om inzicht te krijgen in de afstand die leden zien tussen hun eigen partij en de andere partijen, kijken we daarom in figuur 4.19 naar de gemiddelde absolute afstand tussen de eigen partij en andere partijen. En dan blijkt dat de meeste leden een gemiddelde afstand zien van 1 punt of meer tussen hun eigen partij en de dichtstbijzijnde andere partij. Leden van SGP zien de grootste afstand met de dichtstbijzijnde partij (de ChristenUnie), leden van GroenLinks en PvdA zien de minste afstand tot respectievelijk SP en GroenLinks.

Ook duidelijk (en logisch) is dat voor middenpartijen zoals ChristenUnie en CDA de verste partij relatief minder ver weg is dan voor leden van partijen die zich aan het uiteinde van het spectrum plaatsen, zoals GroenLinks en de SGP.

Figuur 4.18 Gemiddelde partijplaatsing op links-rechtsschaal in de ogen van partijleden, per partij^a, 2008

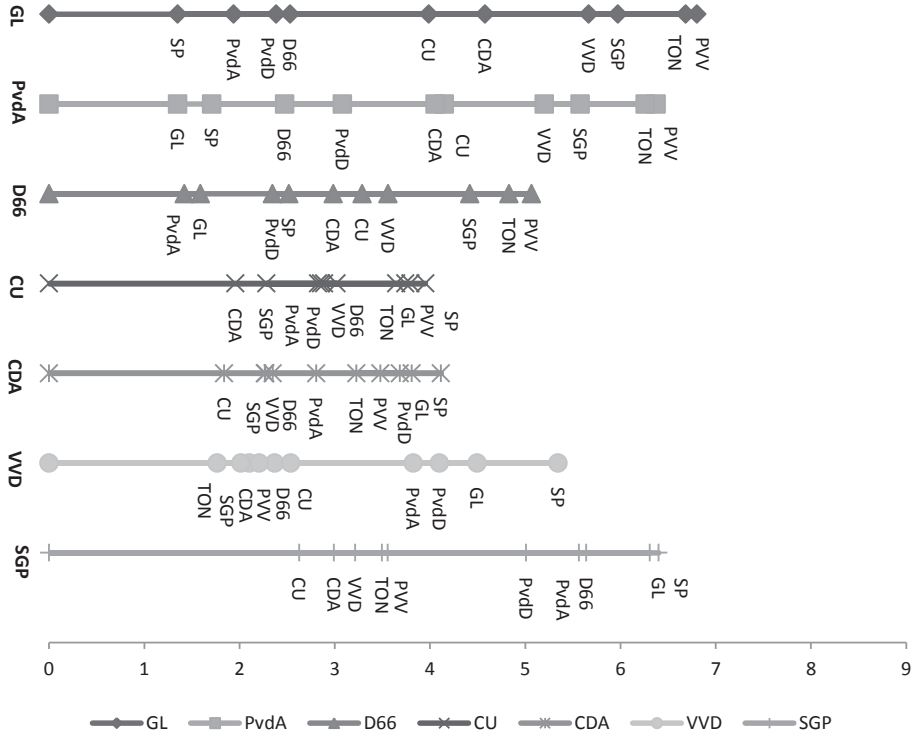
a. Tussen haakjes in de legenda de reikwijdte in procenten.

Bron: LPO 2008

Aangenomen dat een partij het liefst wil samenwerken met een partij waarmee inhoudelijke verwantschap bestaat en dat de links-rechtsschaal een manier is om die verwantschap te peilen, gaan we ervan uit dat leden het liefst, zoals Samsom, samenwerken met partijen die ze dicht in de buurt van hun eigen partij zien staan. GroenLinks en PvdA kijken daarbij vooral naar links (naar resp. SP-PvdA en GroenLinks-PvdA). Leden van D66 zien minder afstand met de linkse partijen (GroenLinks, PvdA) dan met de rechtse. CDA en VVD volgen op enige afstand, wat gezien de kleine inhoudelijke verschillen in de opvattingen van leden van D66 met de leden van die partijen ten aanzien van economische kwesties opvallend is. Leden van de ChristenUnie zien CDA en SGP (op enige afstand) als de meest nabije partijen. Leden van het CDA zien de ChristenUnie als meest nabije partij, gevolgd door SGP, VVD en D66. CDA-leden kijken in 2008 eerst naar rechts of

het midden; tot de PvdA, waarmee deze CDA'ers in 2008 in een regeringscoalitie zitten, zien CDA-leden meer afstand. Leden van de VVD zien TON, SGP, CDA, PVV en D66 als meest nabije partijen. Leden van de SGP zien een behoorlijke afstand tot andere partijen, ChristenUnie en CDA zijn het meest nabij.

Figuur 4.19 Gepercipieerde afstand tussen eigen partij en andere partijen, per partij, 2008 (gemiddelde afstand op tien-puntschaal^a)

a. Per respondent (=partijlid) is gekeken welke afstand hij ziet op links-rechtsschaal tussen de eigen partij en andere partijen. Die afstand kan variëren van 0 (eigen partij en andere partij krijgen zelfde score op links-rechtsschaal) tot 9 (wanneer bijvoorbeeld de eigen partij een 1 krijgt en de andere partij een 10). Per partij is het gemiddelde berekend van deze individuele absolute gepercipieerde afstanden.
Bron: LPO 2008

Wanneer er bijvoorbeeld na verkiezingen coalities moeten worden gevormd, dan zijn de partijen die in de ogen van leden dicht bij hun eigen partij staan een vanuit ideologisch perspectief logische samenwerkingspartner. De gepercipieerde afstand tussen de eigen en een andere partij blijkt trouwens inderdaad samen te hangen met de coalitievoorkeur (die gemeten is aan de hand van de vraag welke partijen na de volgende verkiezingen aan een coalitie moeten deelnemen, en contextspecifiek is). Hoe groter de gepercipieerde afstand tussen de eigen partijen en een andere partij, des te minder groot de kans dat iemand met die partij in de volgende regering wil (zie bijlage 4.4).

4.5 Slot: verschillen en overeenkomsten tussen ledenbestanden

Vragen over de mate waarin Nederlandse partijen en hun leden inhoudelijk verschillen moeten worden bezien in het licht van debatten over het functioneren van de democratie en de toekomst van politieke partijen. Diverse auteurs zijn nogal pessimistisch over de toekomst van partijen, omdat deze niet in staat zouden zijn hun intermediaire rol in een representatieve democratie te vervullen (zie bijvoorbeeld Mair 2008, Schmitter 2009, ROB 2009). Eén van de klachten is dat partijen inhoudelijk niet van elkaar te onderscheiden zijn. Partijen zouden steeds meer op elkaar zijn gaan lijken en daardoor de politiek niet langer structureren en kiezers geen uiteenlopende opties aanbieden, waardoor democratie niet langer een echte competitie van ideeën is. Het onbehagen over de geringe keuzemogelijkheden bij verkiezingen hoort overigens tot “het repertorium van democratisch pessimisme” (aldus Aarts en Van der Kolk 2011: 248). Dat onbehagen werd in Nederland bijvoorbeeld in 1990 krachtig verwoord door Oerlemans in zijn betoog over Nederland als ‘éénpartij-staat’: partijleden vormen een gesloten circuit van mensen met dezelfde opvattingen en betekenisvolle verschillen tussen partijen ontbreken.

In dit hoofdstuk hebben we uitgebreid stilgestaan bij de inhoud en strekking van voornoemde stelling. En anders dan wordt beweerd (en gevreesd) zijn Nederlandse partijleden niet één pot nat. De leden van de zeven onderzochte partijen houden er in 2008 uiteenlopende opvattingen op na. Van een gelijkdenkend kartel of inhoudelijk gesloten circuit is geen sprake, al zijn de verschillen tussen sommige partijen ten aanzien van sommige vraagstukken niet heel groot. De inhoudelijke gelijkenis tussen ChristenUnie/CDA, PvdA/GroenLinks en PvdA/D66 is het grootst. Maar er zijn verschillen. Leden van de ChristenUnie zijn ‘christelijker’ dan het CDA wat tot uitdrukking komt in hun opvattingen over euthanasie en het belang dat ze hechten aan het handhaven van het christelijke karakter van het land. Leden van GroenLinks verschillen van de PvdA in hun opvattingen over kerncentrales en de nadruk die ze leggen op een duurzaam milieu. Voor leden van de PvdA zijn economische kwesties belangrijker. Daarin verschillen PvdA’ers van leden van D66, die Europese eenwording en individuele vrijheid belangrijker vinden.

Tussen 1986 en 2008 is er geen eenduidige convergentie of divergentie van opvattingen. Ten aanzien van euthanasie, inkomensverschillen en de links-rechtszelfplaatsing zijn de verschillen tussen leden van PvdA, D66, CDA en VVD in 1999 kleiner dan in 1986. Dat wijst op inhoudelijke convergentie. Voor de jaren 1999 en 2008 zet die ontwikkeling zich echter niet zonder meer door. Ten aanzien van euthanasie convergeren de opvattingen, op de economische dimensie en de links-rechtszelfplaatsing blijven de verschillen nagenoeg gelijk, opvattingen over integratie groeien iets meer naar elkaar toe, terwijl die over Europese eenwording iets meer gaan verschillen. Ook ten aanzien van de nadruk die partijen leggen op bepaalde vraagstukken is de ontwikkeling wisselend. Duidelijk is dat ‘2002’ geen keerpunt is naar polarisatie in de opvattingen van partijleden. De verschillen tussen leden van PvdA, D66, CDA en VVD zijn over het algemeen in 2008 niet (veel) groter dan in 1999.

In onze gegevens vinden we geen steun voor de in de jaren negentig veelgehoorde meer specifieke kritiek dat de consensus over economische kwesties groot is. Ten aanzien van inkomensverschillen en sociale uitkeringen treffen we verschillen aan onder partijleden, zeker bij de Paarse coalitiepartners PvdA en VVD. Er is meer steun voor de constatering van populistische uitdagers als Fortuyn en Bosma dat er ten aanzien van de multiculturele samenleving en Europese eenwording sprake zou zijn van een 'links-liberale consensus'. Vooral ten aanzien van Europese eenwording zijn de inhoudelijke verschillen tussen D66, GroenLinks, PvdA, CDA en VVD niet groot; ten aanzien van integratie zijn de verschillen tussen D66, PvdA, ChristenUnie, VVD en CDA evenmin enorm. Ook in 1999 waren de verschillen tussen leden van PvdA, D66, CDA en VVD over deze kwesties al gering. Het is echter zeker niet zo, dat het ledenbestand van deze partijen op deze kwestie uitwisselbaar is.

Leden zelf zien verschillen tussen Nederlandse partijen. Over de afstanden tussen partijen en de manier waarop het partijlandschap eruit ziet, zijn leden het in grote lijnen eens. Leden zien ook afstand tussen de eigen partij en de dichtstbijzijnde partij. Hun eigen politieke partij neemt in hun ogen een positie in die, althans in de overkoepelende links-rechtsterminologie, verschilt van die van andere partijen. Leden van de SGP zien verreweg de meeste afstand tussen hun eigen partij en andere partijen.

Wat zeggen deze bevindingen over de bijdrage van partijleden aan de representatieve democratie, de aard van hedendaagse partijen en de mogelijkheden voor politieke samenwerking? De vrees dat leden van diverse partijen inhoudelijk nauwelijks van elkaar te onderscheiden zijn en dat invloed van leden zal zorgen dat partijen (steeds meer) op elkaar gaan lijken, is onterecht. Partijleden houden er uiteenlopende opvattingen op na, niet altijd en ten aanzien van alle kwesties, maar elke partij heeft een eigen profiel. Leden verschillen ofwel van mening over de belangrijkste politieke kwesties, of vinden andere politieke kwesties van belang. Invloed van leden op de koers en kandidaten van partijen zal dus niet als vanzelf leiden tot inhoudelijke convergentie. Leden staan politieke competitie zeker niet in de weg. Het zijn de combinaties van opvattingen en nadruk die het voor kiezers mogelijk te maken verschillen tussen partijen te zien.

Ledenpartijen kunnen dus nog altijd getypeerd worden als inhoudelijk onderscheidend als we naar hun ledenbestand kijken. Van steeds verdere inhoudelijke convergentie lijkt geen sprake. Weliswaar lijken leden van PvdA, D66, CDA en VVD in 1999 inhoudelijk wat meer op elkaar dan in 1986, maar in 2008 zijn de verschillen – behalve ten aanzien van euthanasie – niet noemenswaardig kleiner dan in 1999.

Er zijn aldus genoeg verschillen tussen leden van Nederlandse partijen om betekenisvolle competitie mogelijk te maken, maar de verschillen zijn anderzijds niet zo groot dat samenwerking onmogelijk is. Zowel als we naar de opvattingen van leden kijken als naar het beeld dat leden hebben van de afstand tussen hun eigen partij en andere partijen, zijn er voldoende mogelijkheden voor samenwerking. Het valt daarbij op dat er in de politieke praktijk wordt samengewerkt met partijen waarmee leden een relatief grote afstand zien. Zo is er in 2008 in termen van

links en rechts een behoorlijke afstand tussen coalitiepartners CDA en PvdA. Beide partijen zouden op basis van ideologische verwantschap wellicht liever met andere partijen samenwerken. De ChristenUnie als derde coalitiepartner zal voor leden van het CDA dan nog een logische en welkome stap zijn geweest, leden van de PvdA zullen daarover vermoedelijk anders hebben gedacht. Ook samenwerking tussen PvdA en VVD in 2012 zal niet hoog op het verlanglijstje hebben gestaan van de leden van die partijen. Als leden een grote afstand zien, wil dat echter nog niet zeggen dat leden niet instemmen met een coalitieakkoord (zie de instemming van PvdA-leden met de coalitie met de VVD in 2012); blijkbaar spelen daar ook andere factoren een rol, maar de ideale en meest gewenste coalitiepartners zullen PvdA en VVD in de ogen van hun leden toch niet zijn.

Bij samenwerking gaat het natuurlijk om meer dan coalitievorming. De lijstverbindingen tussen SP, GroenLinks en PvdA en tussen ChristenUnie en SGP lijken in dat opzicht in de ogen van leden logisch. Of de gepercipieerde inhoudelijke verwantschap tussen de drie linkse partijen groot genoeg is voor verregaande linkse samenwerking, zoals Job Cohen in juli 2012 bepleitte (Chavannes 2012), is natuurlijk de vraag. Uit de perceptie die leden hebben van de afstand tussen hun eigen partij en de andere linkse partijen blijkt dat er dan in ieder geval nog enige afstand overbrugd moet worden.

De *black box* van partijleden is verder open. Aan de literatuur over verschillen tussen partijen is kennis toegevoegd, van en over partijleden. De verschillen tussen partijleden en ontwikkelingen van die verschillen laten zien dat convergentie en divergentie niet lineair verlopen. Die bevinding is niet nieuw, maar in de publieke discussie worden ontwikkelingen toch vaak gepresenteerd als onderdeel van een proces dat onvermijdelijk en onstuitbaar één kant op gaat, namelijk naar afnemende verschillen, en voor alle vraagstukken en gevestigde partijen hetzelfde is. Dit hoofdstuk heeft laten zien dat het beeld dat alle opvattingen van partijen op alle vraagstukken dicht bij elkaar liggen eenzijdig, ongenueanceerd en dus onjuist is.